

KNAPP ÉVA

Esterházy (I.) Pál imádságai

Klaus Schreiner (1931–2015)

emlékének ajánlom

Esterházy Pál áhítati irodalmi munkássága¹ egyedülálló lehetőséget biztosít a kora újkori imádságszövegek elméleti hátterének, létrejöttének, a szövegek alakulástörténetének és több tekintetben máig tartó hatásmechanizmusának vizsgálatára. A téma jelentőségét elsősorban az adja, hogy az imádság retorikája csak az utóbbi időben keltette fel az irodalomelmélet kutatóinak érdeklődését,² s a 17. századi katolikus imádság mint a használati irodalom műfaja eddig viszonylag kevés figyelemben részesült.³ Esterházy imádságai jó lehetőséget kínálnak az egyéni és a közösségi imádságok, a kéziratos és nyomtatott, latin és magyar nyelvű szövegek közti kapcsolatok tanulmányozására. Ebben a dolgozatban Esterházy kéziratos és nyomtatott imádságainak korpuszából⁴ ki-

* A szerző az ELTE Egyetemi Könyvtárának tudományos főtanácsosa.

- 1 Vö. például KNAPP Éva, TÜSKÉS Gábor, *Kísérőtanulmány = ESTERHÁZY Pál, Az egész világon levő csudálatos boldogságos Szűz képeinek rövidesen föltett eredeti, Nagyszombat, 1690 (Faksimile kiadás)*, Bp., Balassi, 1994 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 30), 7–27; SZÖRÉNYI László, *Kísérőtanulmány = ESTERHÁZY Pál, Az boldogságos szűz Mária szombatja, azaz minden szombat napokra való áétatosságok, Nagyszombat, 1691 (Faksimile kiadás)*, Bp., Balassi, 1995 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 31), 7–31; Gábor TÜSKÉS, Éva KNAPP, *Der ungarische Atlas Marianus*, Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde, 1995, 35–56; ÜÖK, *Mariazell és a magyarországi zarándoklatok a 17–18. században = Mariazell és Magyarország: Egy zarándokhely emlékezete (Kiállítás a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumában 2004. május 28.–szeptember 12.)*, szerk. FARBAKY Péter, SERFŐZŐ Szabolcs, Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 2004, 84–92.
- 2 Lásd pl. BARTÓK István, „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”: Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között, Bp., Akadémiai–Universitas, 1998 (Irodalomtudomány és Kritika), 150–183.
- 3 Vö. FAZAKAS Gergely Tamás, *A kora újkori protestáns imádsági irodalom nemzetközi és hazai kutatástörténete = Egyház és kegyesség a kora újkorban: Kutatástörténeti tanulmányok*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, CSORBA Dávid, BARÁTH Béla Levente, Debrecen, D. Dr. Harsányi András Alapítvány Kuratóriuma, 2009, 185–225; SZELESTEI N. László, *A hívek szentmise-imádságai a kora újkorban = ÜÖ, Irodalom és lelkeség*, Bp., MTA–PPKE, 2013, 13–24.
- 4 Esterházy Pál nyomtatásban megjelent munkái megtalálhatók a retrospektív magyar nemzeti bibliográfiában. Kéziratos áhítati irodalmi műveit egy kivétellel a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Magyar Országos Levéltár, a továbbiakban MOL) őrzi az Esterházy család hercegi ága levéltárában, *Pál nádor iratai* címmel (P 125, 54–55. cs. 11895–11902). Esterházy írói munkáinak kéziratai ma családi rendezésben találhatók meg a Magyar Nemzeti Levéltárban. A kéziratok áhítati részei töredékesek, egybe nem tartozó részek kerültek egymás mellé. Például a *Via leacteához* tartozó szövegek teljesen összekeveredtek. Az ismereteim szerinti egyetlen kivétel az *Origo et status Ecclesiae B. Virginis ad Lacum Förtö sitae [...] Anno 1675 c.* autográf kézirat, melyet Tüskés Gáborral közös tanulmányutunk keretében néhai Weisz Mihály János OFM révén ismertünk meg Boldogasszonyban (ma Frauenkirchen, Ausztria) az 1980-as évek elején, amikor Weisz az ott őrzött kéziratok

választott példák alapján szeretném felhívni a figyelmet a téma összetettségére, nemzetközi kapcsolathálózatára.

A 17. század magyarországi katolikus imádságirodalmáról szóló munkájában Gajtkó István különleges helyet jelölt ki Esterháznak azzal, hogy a század „egyetlen világi imádságíró”-jának nevezte, és néhány áhítatirodalmi munkáját felsorolva utalt „két igen szép imádságá”-ra. Az egyikből, melyet „felajánló imádsága Magyarország Nagyszűzéhez”-ként nevezett meg, forráshivatkozás nélkül idézett néhány sort. A másik imádságról nem tett konkrét említést,⁵ a szöveg mibenlétét homályban hagyta. Esterházy imádságaival Gajtkó előtt és után az említés szintjén többen foglalkoztak,⁶ ugyanakkor az irodalomtörténeti előzményekre is figyelő, azokat számba vevő, önálló vizsgálat nem született a témakörben.

A közelmúltban Bajáki Rita egyetlen imádság szövegvizsgálatával igyekezett hozzájárulni egy konferencia-előadásban⁷ és annak átdolgozott, jegyzetekkel ellátott tanulmány változatában⁸ Esterházy Pál 19–21. századi recepciójához. A jelenség szintjén megmaradó kutatáskezdemény sajátos következtetése az, hogy a szerzőtől „átvizsgált anyag” alapján minden abba az irányba mutat, hogy az *Emlékezzél meg* kezdetű imát

katalogizálását végezte, s a kéziratnak a Klosterarchiv, Frauenkirchen Nr. 8. jelzetet adta. Tüskés Gábor, *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében*, Bp., Akadémiai, 1993, 388. IV. A 1. sz. tétel.

- 5 Gajtkó István, *A XVII. század katolikus imádságirodalma*, Bp., 1936 (Palaestra Calasantiana 15), 36–37. Gajtkó az *Az imádságos könyvek rövid könyvészete* c. részben mindössze egyetlen Esterházy-munkát említ meg, *Az bold. Szűz Maria Szombattyát*. Uo., 56–59, itt: 59.
- 6 Így például, BALLAGI Aladár, *Esterházy Pál litániái*, ItK, 2(1892), 177–178; Ladislaus THIER, *Palatin Fürst Paul Esterházy de Galántha (1635–1713)*, Sopron, 1937; Andreas ANGYAL, *Fürst Paul Esterházy (1635–1713)*, Südostdeutsche Forschungen, 4(1939), 339–370; Karl SEMMELWEISS, *Die gedruckten Werke des Palatins Paul Esterházy (1635–1713)*, Burgenländische Heimatblätter, 23(1961), 32–42; MAJSAI Mór, *Szűz Mária tisztelete Magyarországon = Boldogasszony Anyánk*, Bp., Ecclesia, [1972], 6–200, itt: 104–106; Tüskés Gábor, KNAPP Éva, *Utószó = JORDÁNSZKY Elek, Magyar Országban [...] lévő [...] Mária kegyelem Képeinek rövid leírása, Póson 1836: Faksimile kiadás*, Bp., Akadémiai, 1988; Tüskés, *Búcsújárás...*, i. m. (4. jegyzet), 77–81; Tüskés Gábor, KNAPP Éva, *Magyarország – Mária országa (Egy történelmi toposz a 16–18. századi egyházi irodalomban)*, ItK, 104(2000), 573–602, itt: 593.
- 7 BAJÁKI Rita, *A nádor imája* [Az Esterházy Pál-konferencián (Köszeg, 2013. máj. 22–25) elhangzott előadás] <https://btk.ppke.hu/uploads/articles/19882/file/A%20nádor%20imája.pdf> (2015. 03. 06).
- 8 BAJÁKI Rita, *A nádor imája = Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás: Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén*, szerk. Ács Pál, Bp., reciti, 2015, 533–543. A szerző elektronikus közleménye már „elő”-hivatkozást is kapott: *Válogatott források Szent István ereklyéiről*, összeáll. SIPTÁR Dániel = *István, a szent király: Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulóján*, (szerk.) KERNY Terézia, SMOHAY András, Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegye, 2013, 259–289, itt: 285, 46. jegyzet.
- 9 Az általa átvizsgált „korabeli” nyomtatványokat Bajáki szerkesztett szövege 3., az „eredménytelenül átpörgetett” kéziratokat a 4. jegyzetben sorolja fel. BAJÁKI, i. m. (8. jegyzet). Ha valóban levéltári autopszia alapján dolgozott, témájához kevés és nem teljes mértékben releváns kéziratokat (MOL P125, 54. cs. 11895–11897) választott ki, mivel releváns kéziratokat tartalmaznak a P125, 55. cs. 11898–11902 jelzésű tételek is. Bajáki további, elsősorban 19–20. századi forrásait jegyzetei tartalmazzák. Ezek némiképp rapszodikus kutatási elvekről tanúskodnak. Így például forrásként hivatkozta a *Mária-Czeli Liliomok* (Pest, Beimel-Kozma, 1858) c. kiadványt 25–26. jegyzetében, ugyanakkor nem ismeri sem a *Mária-Czeli utitárs a nagy-máriaczei hétszázados ünnepre 1857-diki*

nem Esterházy Pál írta”.¹⁰ Bajáki módszere és szűkre szabott, rapszodikus forrásvizsgálata megtevesztően leegyszerűsítő eredményhez vezetett.

Esterházy Pál áhítatirodalmi munkássága a 17–18. század fordulóján több tekintetben társtalan jelenség, melyet hosszú időre emlékezetessé tett társadalmi és politikai szerepvállalása. Nádorrá választásával (1681) a Wesselényi Ferenc halálától (1667. március 28.) betöltetlen magyar főméltóságot – a Habsburg uralkodó és a magyar rendek bizalmát élvezve – harminckét éven át viselte. A Mária Terézia uralkodása második felében, Batthyány Lajos halála (1765. október 26.) után 1790-ig ismétetlen betöltetlen nádori tisztség később Habsburg főhercegekké lett, 1847–1867 között pedig Habsburg Stephanus Franciscus Victor nem nádora, hanem királyi helytartója volt az országnak. Mindezek a történelmi tények avatták Esterházy (I.) Pált – 1687-től egyúttal birodalmi herceget, „prorex”-et, a későbbi „Princeps Marianus”-t, az ország békéjének és belső nyugalmanak egykori zálogát, a legfőbb magyar közrendi méltóság birtokosát (nádor) – különleges, követendő példává eleinte a reformkori konzervatív magyar főpapság,¹¹ majd a leverett szabadságharc után szinte az egész katolikus magyarság számára. A világosi fegyverletétel (1849. augusztus 13.) után Esterházy (I.) Pálra és áhítatirodalmi munkásságára hivatkozni – bizonyos tekintetben – egyenlő volt a Habsburg uralkodóval történő megbékélés kívánásával, melyet Scitovszky János bíboros, esztergomi hercegérsek nyomatékosan képviselt, többek között a mariazei hét évszázados nemzeti zárandoklaton (1857).¹² Ezek a körülmények a 18–19. században különleges helyet biztosítottak Esterházy (I.) Pál áhítatirodalmi munkásságának.

september 8-dikára, kiadja a Szent-István-Társulat (Pest, Beimel–Kozma, 1857) c. nyomtatványt, sem a *Mária-czei emlék-könyv az 1857. september 8-diki magyar országos búcsújáratról* (Pest, Beimel–Kozma, 1857) c. munkát, melyekben egyaránt megtalálható egy, az általa vizsgálni kívánt téma történetéhez tartozó szövegrész *Az oltár előtt* című imádság 2. bekezdésében, az előbbi nyomtatványban a 78., az utóbbiban a 136–137. lapon. Bajáki nem jelzi, mi volt a leverett 1848/49. évi szabadságharc után az 1857. évi máriacelli zárandoklat aktuálpolitikai üzenete a magyar uralkodó, I. Ferenc József felé, így azt sem, milyen szerepet szántak a nemzeti zárandoklat során Esterházy (I.) Pál hangsúlyos említésének. Nem világos, konkrétan mely munkákra utal Bajáki az általa relevánsnak vélt két evangélikus [!] imádságot (Szalaszei György, 1593; Kürti István, 1611) az 1860. évi háromnyelvű [!] (magyar, német, szlovák) „Emlékezzél meg [...]” kezdetű Statutaszöveggel összekapcsolni kívánó, kissé talányos megjegyzésével. BAJÁKI, *i. m.* (8. jegyzet), 540, 21–24. jegyzet.

10 BAJÁKI, *i. m.* (8. jegyzet), 541. Szövegváltozata: „Azt viszont gondolom, hogy az általam átvizsgált anyag alapján semmi nem támasztja alá azt, hogy hogy [!] az *Emlékezzél meg* kezdetű imádságot valóban Esterházy Pál szerezte volna.” BAJÁKI, *i. m.* (7. jegyzet), 7.

11 Tüskés–KNAPP, *Utószó*, *i. m.* (6. jegyzet), 1–49, itt: 4–7.

12 Lásd az 1857. évi mariazei nemzeti zárandoklathoz kapcsolódó nyomtatványokat a retrospektív magyar nemzeti bibliográfiában.

Ösztönzések, minták

A 17. században az imádkozás módját és magukat a szövegeket jelentős részben gyakorlati példák közvetítették. A közösségi áhítati alkalmakon kívül ismert volt a magánáhitat, melynek némely elemei esetenként meghaladhatták a korban szokásos normákat. Esterházy Pál már gondosan felügyelt és irányított korai gyermekkorában megtanult imádkozni. Visszaemlékezése szerint négyéves múlt, amikor Lósy Imre esztergomi érsek ajándékkal, „egy fehér alabastrum olvasóval s egy pergamena képpel megkött”-e.¹³ Édesanyja, Nyáry Krisztina szívesen végezte magánáhitatait egy Szűz Mária-kép előtt, s ennek a mindössze ötéves Pál gyakran szem- és fültanúja volt.¹⁴ Nyáry Krisztina halála után hatéves gyermekként megkapta édesanyja Szűz Mária-képét, „ki előtt mindennapi imádságimat mind addig végezém, miglen az Ezer hat száz negyven ötödik Esztendőben Graeczben a’ Páter Jésumiták Iskolájában kölletnék mennem”.¹⁵ A gyermekkori családi és magánáhitati példán, majd a gráci és a nagyszombati jezsuitáknál végzett tanulmányi évek alatt elsajátított imádsággyakorlatokon kívül Esterházy számára – éppúgy, mint a korabeli, hasonló társadalmi helyzetű katolikus ifjak számára – az imádság a mindennapi élet része, elengedhetetlen összetevője volt. Esterházy imádsággyakorlataihoz további ösztönzést adott az a körülmény, hogy nem elsőszülött fiúként szerzetesi (ferences vagy jezsuita) életpályára szánták, amit azonban – tizenhetedik életévének betöltése előtt – a vezekényi csata (1652. augusztus 25.) tragikus családi következménye végérvényesen megváltoztatott. Fiatalkori, még a 17. században szokásosnál is bensőségebb kötődését a vallásossághoz további példák tanúsítják. Így többek között nagyszombati iskolafüzeteinek külsején a „dedikációs” feliratok Szűz Máriához („Mariani Honori”), a poétikai tanulmányai során házi feladatként írt latin nyelvű, Szűz Máriához címzett versei¹⁶ és egy fohász funkcióba transzponált, a mindennapi imádságokat bevezető vagy záró formula ifjúkorára vonatkozó visszaemlékezései elején („Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek nevében. Ámen”).¹⁷

A közvetlen családi és a szűkebb társadalmi környezeten kívül Esterházy ifjú- és felnőttkorában a mindenkor Habsburg uralkodó és családja, valamint udvartartása szintén példa értékűen közvetítette az imádságban megnyilvánuló vallásosság személyes mintáit. II. Ferdinánd (1578–1637) német-római császár, magyar és cseh király, osztrák főherceg, Pázmány Péter személyes barátja például ingolstadti jezsuita tanulmányi ideje alatt (1590–1595) – Miksa bajor herceggel együtt – Mária-társulati tagként saját vérével írt egy pergamen levelet Szűz Máriának Altöttingben. Az írást („In mancipium

13 Esterházy Pál visszaemlékezése ifjúkorára (1635–1653) = ESTERHÁZY Pál, *Mars Hungaricus*, s. a. r., ford., jegyz., tan. IVÁNYI Emma, bev., szerk., jegyz. HAUSNER Gábor, Bp., 1989, 305–320, itt: 305–306.

14 „[...] le-ábrázolni-is lehetetlen, minémű kíváltképpen-való nagy buzgosággal imádkozék sok ízben ezen Szent Kép előtt az én szemeim láttára-is igen sűrű konyhullatásokkal, s’ fohászzkodásokkal [...]” = ESTERHÁZY Pál, *Az egész vilagon levő csudalatos boldogságos Szűz kepeinek rövideden föl tet eredeti*, Nagyszombat, Academiai Bötűkkel, 1690, 67.

15 *Uo.*, 68.

16 MOL P125, Pál nádor iratai 57. cs. 11955, 11956.

17 Esterházy Pál visszaemlékezése..., i. m. (13. jegyzet), 305.

tuum me tibi dedico consacroque, Virgo Maria, hoc teste cruore atque Cyrographo Maximilianeus peccatorum corypheus”) a kegyhelyen hagyták, ahol az megtekinthető volt. II. Ferdinánd említett iskolatársa, a későbbi I. Miksa bajor herceg (1573–1651) „avatta” felnőtt korában Szűz Máriát Patrona Bavariae-vá (1616), s ő kapcsolta a lorettói litánia végéhez a „sub tuum praesidium confugimus” kezdetű Mária-imádságot. Ismert az is, hogy II. Ferdinánd többször elzarándokolt Mariazellbe, s itt kérte Szűz Mária segítségét a cseh protestánsok ellen.¹⁸ A vallásháború során ő nevezte el Máriát a katolikus seregek legfőbb vezérének, „Generalissimá”-jának.

Példáját követte fia, III. Ferdinánd német-római császár (1608–1657), amikor imádságokat írt. Így például 1646. évi vadásznaplójában fennmaradt egy latin nyelvű imádsága, melyben Szűz Mária segítségét kéri ellenségei legyőzéséhez, s tőle reméli az eljövendő béke gyümölcseit.¹⁹ Ugyanő Mariazellben Szűz Máriának ajánlotta „magát és az övéit”, a kegyhely vendégekönyvébe bejegyezte nevét,²⁰ s élete utolsó napján (1657. április 2., húsvéthétfe) is az égiekhez imádkozott, misét hallgatott, és a mise végén az áldás alatt halt meg.²¹ Fiával – a későbbi IV. Ferdinánd (1633–1654) megkoronázott magyar királlyal – Esterházy Pál gyermekként együtt tanult a gráci jezsuitáknál. Másik fia, I. Lipót (1640–1705, 1657-től magyar király), legalább kilenc alkalommal zarándokolt el Mariazellbe, hogy ott imádkozzon, s önmagát „der heiligen Jungfrau Maria geringster und unwürdigster Knecht”-nek nevezte. A Habsburg uralkodók és családtagjaik e gyakori zarándoklatai révén vált a mariazei Szűz Mária „Magna Mater Austriae”-vá.²² A török Magyarországról történő kiűzéséhez ösztönzést jelentő érsekújvári (neuhäuseli) győzelmet (1685. augusztus 19.) éppúgy, mint két évvel korábban Bécs felmentését (1683. szeptember 12.) Európa-szerte sokan Szűz Mária, a Magna Hungariae Domina égi közbenjárásának tulajdonították.²³

Mindez nagymértékben hatott a Habsburg udvari kegyességhez alkalmazkodni igyekvő fiatal Esterházyra. Későbbi életszakaszaiban is folyamatosan követendő példaként szolgált számára az uralkodók által képviselt vallási műveltség.²⁴ Életben maradt

18 Klaus SCHREINER, *Maria Jungfrau, Mutter, Herrscherin*, München–Wien, Carl Hanser Verlag, 1994, 251–289, 400–408; Karl VOELKA, *Monarchia Austriaca, Gloria Domus = Polen und Österreich im 17. Jahrhundert*, hg. von Walter LEITSCH, Stanisław TRAWKOWSKI, Wien, Böhlau Verlag, 1999, 37–67, itt: 64–65.

19 Mark HENGERER, *Kaiser Ferdinand III. (1608–1657): Eine Biographie*, Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag, 2012, 134.

20 Christophorus TRAUT, *Ferdinandi deß dritten [...]*, Wienn, M. Cosmerovius, 1657.

21 HENGERER, i. m. (19. jegyzet), 357.

22 Veronika POKORNY, *Clementia Austriaca: Studien zur Bedeutung der Clementia Principis für die Habsburger im 16. und 17. Jahrhundert*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 86(1978), 310–364; Christian STADELMANN, *A Habsburgok Mariazellben = Mariazell és Magyarország...*, i. m. (1. jegyzet), 171–185.

23 Vö. például, F. JUVENALIS ANNANIENSIS [Juvenal Ruffini de Nonsberg, 1635–1713], Ord. Capuc., *Solis intelligentiae [...]*, Augustae Vindelicorum, Typis Simonis Uzschneideri, 1686, 516–517, n. 42.

24 Az „Imperialis hercegi” cím megkapása – amelyért a végrendelete szerint 27 000 forintot fizetett – Esterházy születésnapjához hasonlóan (Mária születésének, szept. 8-ának a vigiliája) ugyancsak egy Mária-ünnephez, a szeplőtelen fogantatás ünnepéhez (dec. 8.) kapcsolódott. Vö. még: Augustus Florianus BALOGH, *Beatissima Virgo Maria mater Dei, qua Regina et Patrona Hungariorum, Agriae, typis Archi-Episcopalis*, 1872, 422–423.

gyermekeinek a családi nevelés keretében igyekezett átadni saját művelődési normáit mint későbbi életútjukat meghatározó mércét. Lányai közül többen szerzetesek lettek, fiai közül László Ignác, Miklós Antal, Mihály és Gábor nevéhez kapcsolódik valamilyen írói és/vagy mecénási tevékenység.²⁵

A kettős, családi és uralkodói mintát követő Esterházy vallásos ízlését, ezen belül mindenekelőtt Szűz Mária-tiszteletét alapvetően alakították a 17. századi imádságoskönyvek, az imádságok készítéséhez használható kompendiumok és az *atlas marianusok*. Ezek közül már ismert Wilhelm Gumpenberg Mária-atlaszának hatása Esterházy munkásságára.²⁶ Ugyanakkor mindeddig elkerülte a kutatás figyelmét, hogy Gumpenberg ösztönzése túllépett a magyar Mária-atlasz elkészítésén. Úgy tűnik fel, Esterházy három kiadásban megjelent latin nyelvű imádságoskönyvének, a *Via lactea ad coelum ducens*²⁷ címadását – figyelembe véve az összeállító csillagászati érdeklődését – szintén Gumpenberg munkája ihlette.²⁸ Gumpenberg 1657-ben Ingolstadtban (G. Haenlin) és Münchenben (L. Straub), majd 1672-ben ismét Münchenben (J. Jaecklin) megjelent *Atlas Marianus*ának címlapelőzékén ugyanis Szűz Mária mintegy a Föld fölött, a Tejúton mozgó Názáreti ház (Lorettó-motívum) tetején ül, ahonnan fénysugarak vetülnek a Földre. A kép általi ösztönzésen túl az 1657-es kiadások Máriának szóló dedikációjában – többek között – a következő mondat olvasható: „Tibi omnes stellarum populi famulantur: nam Via Lactea tibi, non Deastris illis strata est; quia Virgo es.”²⁹

A *Via lactea* szerkezete és tartalma arra is felhívja a figyelmet, hogy Esterházy valószínűleg ismerte a 17. század két legjelentősebb és legkedveltebb német imádságsszerzőjének, Wilhelm Nakatenusnak (1617–1682) és Martin von Cochemnek (1634–1712) a műveit vagy azok egy részét. Jelenlegi ismereteink szerint a *Himmlisch Palm-Gärtlein* (1662) 1700 előtti kiadásainak száma 66, Martin von Cochem munkáié – figyelembe nem véve a magyarországi vonatkozásokat – összesen 83.³⁰ Martin von Cochem korai és gyors magyarországi recepciója Ágoston Péter fordítása révén (*Menyei követek*, 1681) a közelmúltban vált ismertté.³¹ Valószínű, hogy Martin von Cochem valamelyik

25 Vö. ESTERHÁZY Pál, *Trophaeum*, Viennae, L. Voigt, 1700; és lásd a magyar nemzeti bibliográfia megfelelő tételeit.

26 KNAPP-TÜSKÉS, *Kísérőtanulmány*, i. m. (1. jegyzet), 7–27; TÜSKÉS–KNAPP, *Der ungarische Atlas Marianus*, i. m. (1. jegyzet), 35–56.

27 1. kiadás: Wien, L. Voigt, 1691; 2. kiadás: Wien, Anna Francisca Voigtin, 1707; 3. kiadás, Esterházy (II.) Pál Antal herceg kiadásában: Sopron, Siess, 1762.

28 *Via lactea* címmel ismert Néri Szent Fülöp életrajza is, azonban kevésbé valószínű, hogy Esterházy ezt ismerte vagy hatást gyakorolt volna rá. Josephus RAMIREZ, *Via lactea, seu vita candidissima S. Philippi Neri presbyteri [...]*, Mediolani, Ex typ. J. A. Maiettae, 1680.

29 Wilhelm GUMPPENBERG, *Atlas Marianus*, Ingolstadii, 1657; Monachii, 1657, *Dedicatio Deiparae Virgini Lauretanae*; Vö. Uő, Uaz, Monachii, J. Jaecklin, 1672, címlapelőzék. Ld. még: KNAPP-TÜSKÉS, *Kísérőtanulmány*, i. m. (1. jegyzet), 14–15.

30 Kurt KÜPPERS, *Das Himmlisch Palm-Gärtlein des Wilhelm Nakatenus SJ (1617–1682): Untersuchungen zu Ausgaben, Inhalt und Verbreitung eines katholischen Gebetbuchs der Barockzeit*, Regensburg, Verlag Friedrich Pustet, 1981, 367.

31 KNAPP Éva, *Martin von Cochem Magyarországon: Első rész, Menyei követek, Len kötelecske, Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve*, Zebegény, Borda Antikvárium, 2014.

Gertrudensbuch-kiadásának köszönhető, hogy a *Via lactea*-ban Gertrud és Mechtildis imádságok olvashatók, így például a *Tres Orationes Sanctae Mechtildis ad Beatam Virginem pro felici morte*.³² Martin von Cochem újszerű, a használatot elmélgető olvasásra, valamint a képzelet és az érzelmek mozgósítására ösztönző elbeszélő stílusának hatása lemérhető a *Via lactea*-ban is. A német kapucinus munkamódszerének egyik lényeges eleme a középkori szövegek imitálása a szerkezet és a tartalom szabad átalakításával és „továbbírás”-ával, ami Esterházy Pálnál is megfigyelhető.

Wilhelm Nakatenus jezsuita professzor, 1675-től Miksa Henrik bajor herceg (1621–1688), kölni hercegecske udvari prédikátora *Coeleste palmetum*-ból (1667)³³ imádságok egész sora vethető össze a *Via lactea*-ban megjelent szövegekkel.³⁴ A *Lorettói litánia* Esterházynál éppúgy, mint Nakatenusnál összekapcsolódik a *Sub tuum praesidium* kezdetű, ősi Mária-imádsággal.³⁵ A szövegazonosságokon és hasonlóságokon kívül Esterházynál lemérhető Nakatenus lelki könyvek olvasására vonatkozó tanácsainak ismerete is.³⁶ E könyvek hasznosságát Nakatenus Szent Ágoston és Loyolai Szent Ignác állásfoglalására hivatkozva indokolja. A kérdésre, hogy mikor olvasson valaki ilyen műveket, röviden válaszol: „quotidie”. Az olvasás módjára vonatkozó tanácsa hasonlóan sommás jellegű: az áhítati munkák „constanter”, elejüktől a végükig, Istenhez emelt értelemmel olvasandók. Nakatenus kitér arra is, vajon melyik a leghasznosabb mű, mivel – mint írja – az áhítati munkák között jelentős a különbség. Legfontosabbnak ítéli a Biblia olvasását, ezen kívül Kempis Tamás *Imitatio Christij*-re hívja fel a figyelmet. Nem lehet véletlen, hogy Esterházy imádságainak egyik állandó forrása éppen a Biblia. Imádságok sorát komponálta bibliai idézetekből, így például háború idejére (*Orationes tempore Belli ex Sacra Scriptura desumptae*) vagy a hét egyes napjaira mint gyakran ismételtető imádságokat (*Preces Jaculatoriae, per singulos hebdomadae dies repetendae. Ex Psal. Davidicis. Majestatem, sapientiam, potentiam, bonitatem, et misericordiam Dei deprecantis*).³⁷

A Biblia által ihletett imádságoknak két fajtája különíthető el Esterházynál. Vannak olyanok, melyeknek sorai bibliai szövegrészekre alapulnak, másokat kész imádságokként emelt át, de új funkcióba helyezett. Így például Judit énekét Esterházy az ellenség legyőzését kérő imádsággá alakította át. A *preces biblicae*-k készítéséhez minden bizonnyal használta a jezsuita Antonius Balinghem (1571–1630) megfelelő műveit is, melyekben a különböző kiemelt témákhoz tartozó bibliai idézetek sora található meg A-tól Z-ig elrendezve. A Balinghem által a *bellum* kifejezéshez rendelt bibliai idézetek

32 ESTERHÁZY Pál, *Via lactea*, Viennae Austriae, L. Voigt, 1691, 234–235.

33 Első kiadása, mely ma példányszerűen nem áll rendelkezésre, németül jelent meg *Himmlisch Palm-Gärtlein* címmel, 1662-ben. Az első latin nyelvű kiadás 1667-ben került ki a sajtó alól Kölnben (apud Joannem Wilhelmum Friessem). KÜPPERS, i. m. (30. jegyzet), 25–48. Az általam használt kiadás 1679-ben jelent meg ugyancsak Kölnben.

34 Így például: *Oratio Bernardi ad Deiparam Virginem; Alia Oratio ad B. Virginem; Oratio qua B. Virgo in Patronam eligitur; Exercitium singularis devotionis erga B. Virginem*. Wilhelm NAKATENUS, *Coeleste Palmetum*, Coloniae, J. W. Friessem, 1679, 330–340.

35 Uo., 326–329; ESTERHÁZY, *Via lactea*, i. m. (32. jegyzet), 254–257.

36 *De lectione librorum spiritualium* = NAKATENUS, i. m. (34. jegyzet), 445–450.

37 ESTERHÁZY, *Via lactea*, i. m. (32. jegyzet), 52–59; 86–98.

például csaknem azonos sorrendben találhatók meg Esterházy *Orationes tempore Belli ex Sacra Scriptura desumptae* című összeállításában.³⁸

A kor tekintélyes, példaként kiválasztott szerzőin kívül további, kevésbé ismert, földrajzilag behatároltabb recepciójú egyházi szerzők Esterházyra gyakorolt hatása is lemérhető. Így például ismerte Constantius Arzonni, Bécsben élő barnabita szerzetes egyik áhítati művét,³⁹ melynek autográf, Esterházy által kivonatolt kézírata részben fennmaradt.⁴⁰ Arzonni költő, drámafordító, prédikátor és áhítati író volt, művei latin és német nyelven 1648-tól jelentek meg nyomtatásban. Bécsben, a Michaelerkirchében szónokolt. Ismeretes, hogy az 1683-ban a törökkel folytatott harcokban elpusztult temetőkápolna és barnabita kolostor helyén 1686–1689 között Esterházy Pál építtetett új templomot (Mariahilfkirche). A templom főoltárán helyezték el a már a Michaelerkirchében is tisztelt Mariahilf-kegyképet, melyet Kollonich Lipót győri püspök áldott meg 1689. augusztus 14-én. Mindezek a körülmények arra utalnak, hogy Esterházy személyesen ismerhette Arzonnit,⁴¹ és olvashatta további áhítati munkáit is, így például a *Hebdomada Mariana*⁴² és a *Florilegium selectissimarum precum*⁴³ címűt.

38 Antonius BALINGHEM, *De orationibus iaculatoriis libri IV: Ascetici seu ad exercitationem spectantes. Accessit Thesaurus earundem ex Sacris Literis*, Antverpiae, Haered. M. Nuti et J. Meursium, 1618; Uő, *Thesaurus orationum iaculatoriarum*, Coloniae, Kinckius, 1626; Uő, *Scriptura Sacra in locos communes [...]*, Coloniae, 1659; vö. még Uő, *Parnassus Marianus*, Duaci, Beller, 1624; ESTERHÁZY, *Via lactea*, i. m. (32. jegyzet), 52–59.

39 Constantius ARZONNI (Constantinus Arzoni, Arzonnius), *Parvus animarum thesaurus semper secum portandus*, Primum impressus Tridenti An. 1648, [Herbipoli], J. Zieger, 1693.

40 ESTERHÁZY Pál, *Parvus thesaur[us] Animarum secum semper portandus*, MOL P125, 55. cs., 11902.

41 Vö., Luigi Maria UNGARELLI, *Bibliotheca scriptorum e congregatione clericorum regularium S. Pauli*, Romae, Salviucci, 1836, I, 490.

42 Constantius ARZONNI, *Hebdomada Mariana Divisa in Diversas Orationes Jaculatorias Pro Qualibet Die ad Obtinendam Felicem mortem*, München, S. Rauch, 1675; későbbi kiadása: München, Straub, 1703; ugyanez németül: Uő, *Marianische Woche*, Münster, [1750] és 1787.

43 Constantius ARZONNI, *Florilegium selectissimarum precum singulares quasdam redolens: Praerogativus gratiarum, novo specialium devotionum fasciculo auctum continens flores piarum ferventiumque orationum ex variis libellis precatoriis excerptos*, Praegae, Czernoch, 1675; Praegae, typis Archi-Episcopalis, 1700⁴; Praegae, K. J. Hraba, 1716⁵. Első magyarországi kiadása (1662. évi nyomtatási engedéllyel) *Fasciculus devotarum orationum [...]* címmel 1669-ben jelent meg Kassán (RMNy 3512). A munkát 1699-ben (Szabó RMK II 1969) és 1700-ban a nagyszombati jezsuita nyomda jelentette meg (Szabó RMK II 2012). Vö. HOLL Béla, *Régi magyarországi könyvek lengyel könyvtárakban*, MKsz, 80(1964), 156–161, itt: 161. Későbbi magyarországi kiadásai: Sopronii, Schmid, 1736; Posonii, Typ. Haered. Royerianum, 1747. A *Hebdomada Mariana [...]* teljes terjedelemben megjelent például a *Fasciculus devotarum orationum [...]* 1700. évi nagyszombati kiadásában is (124–171).

Az imádságíró műhely sajátosságai

Esterházy Pál nyomtatásban megjelent munkáinak egy része – a család rendezésében⁴⁴ – autográf kéziratban is fennmaradt, ezeket ma a Magyar Nemzeti Levéltár őrzi. Ezek a kéziratok különböző évekből származó, esetenként datálatlan, jobbára többszörösen javított, átírt, helyenként nehezen olvasható magyar és latin nyelvű fogalmazványok, illetve fogalmazvány-töredékek, melyek jól tükrözik szerzőjük gondolkodásmódját. Így például a *Via lactea* kéziratán kívül többek között fennmaradt *Az boldogságos Szűz Mária szombattyának*, valamint *Az egész világon levő csudálatos boldogságos Szűz rövideden föltett eredetinek* és későbbi (1693, 1694, 1696) átdolgozásainak, bővítéseinek a terjedelmes szövegtöredéke. Az utóbbi *Mennyei korona* címen jelent meg 1696-ban.⁴⁵ További, nyomdafestéket nem látott latin és magyar nyelvű autográf imádságok, imádságokból szerkesztett kéziratok is ismertek Esterházytól⁴⁶ és második feleségétől, Thököly Évától.⁴⁷ A Thököly Éva által különféle imádságoskönyvekből válogatott és szerkesztett, 1700-ra dátumozott magyar nyelvű összeállítás címe *Menyei szep illatu Rosa*, mely – a kézirat fennmaradt címdala szerint – kiadásra készült.⁴⁸

Esterházy imádságainak egyik jellegzetessége, hogy némely szöveg elején vagy végén hivatkozások találhatók. Ezek éppúgy lehetnek közvetlen, mint közvetett hivatkozások.⁴⁹ A kutatható imádságkéziratokat áttekintve valószínű, hogy másodlagos forrásból írta ki például a Jacopone da Todinak tulajdonított *Rhythmus de vanitate et contemptu mundi* szövegét, melynek a következő címet adta: „Sancti Jacoboni. Hymnus de Mundi vanitate”. A kéziratokban ezt követő, csaknem teljes terjedelemben átmásolt verzetet viszont elsődleges forrásból, Carolus Scribanus (1561–1629) jezsuita *Amor Divinus*ának valamelyik kiadásából másolhatta ki, a következő pontos hivatkozással „P. Caroli Scribani, S. J. Ludus in saeculi amorem inimicum amoris Divino”.⁵⁰

44 Vö. BAKÁCS István, *Az Esterházy család hercegi ágának levéltára*, Bp., Levéltárak Országos Központja, 1956; KÁLLAY István, *Az Esterházy család hercegi ágának levéltára*, Bp., Magyar Országos Levéltár, 1978.

45 A *Mennyei Korona* 1694. évi kézirat előzményében szerepelnek például a tervezett munka korai, elvetett címvariánsai, a *Hajnali Czillag* és a *Lölki vigasztalás*.

46 Például: *Parvus thesaur[us] animarum secum portandum; Gemma spiritualis*.

47 Thököly Éva máshonnan is ismert *manu propria* aláírásával azonos, autográf bejegyzése az ELTE Egyetemi Könyvtára egyik ősnymtatványában is megtalálható (*Vitae patrum antiquorum*, Inc.151). Műveltségének összetevőjéhez tartozik, hogy Esterházy Pállal közösen 1700–1701-ben tizenötezer forint alapítványi tőkével 12 szerzetes ellátására megalapította a kamalduli remetiséget Lánzsérban (ma Landsee, Ausztria) azzal a kikötéssel, hogy a szerzetesek naponta imádkozzanak az Esterházy családért. Mindez jelzi, hogy az imádságműfaj az ő figyelmének is a középpontjában állt.

48 Ilyen címen jelenleg nem ismert nyomtatott imádságoskönyv. KNAPP Éva, *A magyarországi nyomtatott imádságoskönyvek jegyzéke*, Kézirat, Bp., 2011.

49 Vö. SZÖRÉNYI, i. m. (1. jegyzet), 9–19.

50 MOL P 125, 11902, 85–116; Mindkét szöveg megtalálható a *Via lactea*-kiadásokban is. ESTERHÁZY, *Via lactea*, i. m. (32. jegyzet), 355–383. Esterházy a Scribanus-verset magyar verssé formálta, szerkesztette. *Madách Gáspár, egy névtelen, Beniczky Péter, Gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál és Fráter István versei*, s. a. r. VARGA Imre, Cs. HAVAS Ágnes, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 12; a továbbiakban: RMKT XVII/12), 502–512, 799. Vö. RÉGER Ádám, *A Tintinnabulum tripudiantium szerzője és forrása*, ItK, 118(2014), 77–98.

A *Via lactea* című imádságoskönyv mindhárom kiadásban azonos szöveggel jelent meg. Az említett bibliai hivatkozások közvetlen forrása nehezen meghatározható, éppúgy származhatnak kompendiumokból (például Antonius Balinghem), mint a Bibliából. Áttekintve Esterházy bibliai ihletésű áhítati „kompozícióit”, lehetséges, hogy egyes esetekben az ötlet valamely bibliai kompendiumból, a kiválasztott szöveg egésze viszont magából a Bibliából származik.

A bibliai idézetekből kompilált imádságokban egy másik, Esterházy több imádságára jellemző írói eszköz használata is megfigyelhető. A *Sancti Davidis Regis Oratio contra hostes [...] Ex Psalmis ejusdem* című imádságban például – bár minden részletében zsoltáridézetekből áll – egy-egy kiválasztott, kedvelt kifejezés ismétlésével a szerző egységes szöveggé alakította a funkcionálisan válogatott idézeteket.⁵¹ A *Deus* szó többszöri ismétlése mellett ilyen, a témához (ellenség elleni könyörgés) jól illő, Istenhez intézett ismétlődő felszólítás az *exsurge* (kelj fel, emelkedj fel) az imádság közepén, a harmadik részben:

Exurge [!] Deus, judica causam tuam, memor esto improperiorum tuorum, eorum quae sunt ab insipiente tota die. Psal. 73. [...] Apprehende arma, et scutum, et **exurge** in Adjutorium nobis Psal. 34. [...] **Exurge** Deus, et dissipentur inimici tui, et fugiant, qui oderunt te, a facie tua. Sicut deficit fumus, deficient. Sicut fluit cera a facie ignis, sic pereant peccatores a facie Dei. Psal. 67.⁵²

Az idézetek imádsággá komponálásán túl Esterházy nyelvi eszközökkel is érvényesítette – a más műveiben is megfigyelt⁵³ – elképzelését azáltal, hogy a három „exsurge”-idézetből kettőt saját célja érdekében némileg átalakított a bibliai szöveghez képest:

Biblia (Vulgatae editionis)

Esterházy Pál

Apprehende arma et scutum, et exurge in adjutorium **mihi**

Psal. 34, 2

Apprehende arma, et scutum, et exurge in Adjutorium **nobis**

Exurgat Deus, et dissipentur inimici **ejus**, et fugiant, qui oderunt **eum**, a facie **ejus**. Sicut deficit fumus, deficient: sicut fluit cera a facie ignis, sic pereant peccatores a facie Dei.

Psal. 67, 2–3

Exurge Deus, et dissipentur inimici **tui**, et fugiant, qui oderunt **te**, a facie **tua**. Sicut deficit fumus, deficient. Sicut fluit cera a facie ignis, sic pereant peccatores a facie Dei.

51 A szöveg fennmaradt kéziratában öt részletre tagolt imádság a nyomtatás során elvesztette ezt a tagolást: a kilenc zsoltárrészlet kilencszer, mindig sorkihagyás után kezdődik, azaz a nyomda eltüntette a szerző tudatos szerkesztményét, s az egyetlen, megkomponált imádság visszaalakult kilenc idézet halmazává. MOL P 125, 11902, 149–150; ESTERHÁZY, *Via lactea*, i. m. (32. jegyzet), 58–59.

52 Psal. 73, 22; Psal. 34, 2; Psal. 67, 2–3. (Kiemelés tőlem – K. É.)

53 KNAPP Éva, „*Volucris rota, vertitur anni*”: Zrínyi Miklós, Listius László és Esterházy Pál szerencse- és évszakverseinek poétikatörténeti hátteréhez, ItK, 118(2014), 3–30, itt: 26–30.

Erre a szövegalkításra Esterházy maga is felhívta olvasói figyelmét a bibliai idézetekből szerkesztett imádságfüzér alcímében: „Orationes Tempore Belli, ex Sacra Scriptura desumptae. Quae paucis mutatis, praesenti temporis servire possunt [...]”.⁵⁴ A „paucis mutatis” (kevésbé, kissé megváltoztatva) és a „praesenti temporis servire possunt” (jelen korban szolgálhassanak) meghatározás érvényesnek tekinthető az Esterházy-imádságok jelentős részére. Néhány különösen kedvelt, saját szerkesztésű imádságát, imádságos fohászt többször is megformálta, variálta és átszerkesztette. Ezekben az esetekben egy vagy több változatlanul megismételt szókapcsolat, kifejezés, illetve a nyelvtani formula szövegszervező ereje teszi felismerhetővé a variánsok összetartozását.

Esterházy írói eszköztárához tartozik ismert, kivételes eredetű szövegek, illetve ezek részleteinek felhasználása új vagy újszerű szövegek létrehozása érdekében. Ez a 16–17. században bevett szövegalkotási módszer figyelhető meg például a magyar nyelvű versei között számontartott *Magnificat* (*Boldog Aszszony éneke*)⁵⁵ és a Szent Kázmér énekeként ismert *Omni die dic Mariae [...]* kezdetű vers⁵⁶ (*Az Boldogságos Szüzről való ének*) parafrázisos fordításában.⁵⁷ Az invenciós bázisként szolgáló latin nyelvű alapszövegeket itt részekre bontotta, s az így keletkezett nyelvi mozaikokból készített új, magyar nyelvű verses imádságokat a saját elképzelése szerint.

A variánsokban ismert „szabad” feldolgozású áhítati szövegek mellett néhány kényszerítő erejűnek tartott, úgynevezett mágikus imádság is belekerült Esterházy „repertoárjába”. Ilyen például az autográf kéziratból és a *Via lactea*-kiadásokból egyaránt ismert, *Gemma spiritualis* címen összefoglalt imádságegyüttes,⁵⁸ melyet még 1790-ben is indexen tartott a katolikus egyház.⁵⁹ Ezeknek az imádságoknak a változatlanul megőrzött, kötött szövegében látták az „erejét”, s ezeken Esterházy sem változtatott.

Esterházy gyakorlott szövegimitátor volt, alkotói tevékenysége az imitációs és kompilációs technikák széles skálájának ismeretét tükrözi. Ízlésének és céljának megfelelően biztos kézzel választott ki imádságokat, ezeket nyelvileg összefüggő, kisebb-nagyobb részekre bontotta, majd újrarendezte, átszerkesztette, különféle kontextusokba helyezte, és esetenként megváltoztatta a szöveg műfaját. Ezt a technikát jezsuita iskolaévei alatt tanulta meg és gyakorolta be, amikor kivételes társadalmi helyzete miatt tőle többet vártak el tanárai, mint társaitól. Erre utalnak többek között latin nyelvű kéziratok diákversei, egyik deklamációja – melyben Cicerót személyesítette meg –, illetve színpadi fellépése Judit szerepében, amikor kivételesen hosszú szöveget (500 „verset”) kellett megtanulnia.⁶⁰

54 MOL P 125, 11902, 145; ESTERHÁZY, *Via lactea*, i. m. (32. jegyzet), 52.

55 Lk. 1, 46–55.

56 Szent Kázmér (Kazimir) lengyel herceg (1458–1484) pergamenre írt, Szent Bernátnak tulajdonított kedvelt Mária-imádsága, melyet eltemettek vele, s sírja felnyitásakor 1604-ben a feje alatt találtak meg.

57 Kritikai kiadása: RMKT XVII/12, 499–502, 799; 540–546, 801.

58 MOL P 125, 11902, 132–140; ESTERHÁZY, *Via lactea*, i. m. (32. jegyzet), 348–355.

59 „Gemma spiritualis contra daemones visibiles et invisibiles” = *Indice ultimo de los libros prohibidos [...]*, Madrid, A. de Sancha, 1790, 112.

60 A nagyszombati jezsuita színpadon 1647–1651 között összesen hétszer lépett fel, négy darabban főszerepet játszott. KNAPP Éva, „Judit képit én viseltem”: Kora újkori színház- és drámatörténeti tanulmányok, Bp., Argumentum, 2007 (Irodalomtörténeti Füzetek, 162), 10–12.

Összegezve az eddigieket, úgy tűnik fel, Esterházy pontosan tudta, hogy az imádság – még szerzőhöz köthető formájában is – „nyitott műfaj”, mely (az úgynevezett „mágikus” szövegek kivételével) tartalmában és szövegében nem lezárt, s funkcionálisan tovább alakítható, adaptálható. Imádságai tanúsítják, hogy ismernie kellett különféle *Pater noster*-, *Ave Maria*-, *Salve Regina*- és egyéb parafrázisokat, változatokat. Más áhítatirodalmi „műfajokhoz” hasonlóan az imádság nála olyan irodalmi alkotás, melynek retorikájához hozzátartozik, hogy használója szabadon, saját elképzeléseinek szolgálatába állíthatja. Ugyanakkor tisztában kellett lennie azzal is, hogy egy-egy, eredetileg magánáhitati funkciójú szöveget – megfelelő nyelvi átalakítás után – kisebb-nagyobb közösségek, népcsoportok, népek is a sajátjukénak vallhatnak.

„*Coeli terraeque Imperatrix*” – „*Menynek, Földnek Császárné Aszszonya*”

Esterházy imádságainak egyik legkedveltebb fordulata, hogy Szűz Máriát mint tevékeny, hatalommal bíró uralkodót közvetlenül a Szentháromság után helyezi. Elképzelése egy, az egész katolikus Magyarországot „mozgósítani” képes „*Patrona Hungariae*” típusú kultuszhelyről abban is megnyilvánult, hogy *Mennyei korona* című, 1696-ban megjelent munkájában a valóságosan létező és számba vehető Mária-kegyhelyek bemutatása után, azokkal egy sorban, utolsóként (nr. CMLIII) egy elképzelt, földrajzi helyhez nem köthető *Patrona Hungariae*-ábrázolással foglalkozik. A „jövőbe helyezett” *Patrona Hungariae*-kultusz tárgy ikonográfiai típusának szerinte egy *immaculata conceptio*-ábrázolásnak kell lennie, s felsorol több ilyen, már meglévő oszlopot, emlékművet. Bizonyára tudatos döntés eredménye volt, hogy Esterházy éppen ezzel a leírással fejezte be kibővített atlas marianusát.⁶¹

A Szűz Máriát az égi és földi hierarchia kivételes helyére állító gondolat hosszú időn át, nyelvi variánsok sorozatában van jelen Esterházy imádságaiban. Ezek közül az egyiknek a címe és a szövege – jellegzetes módon – gyakran változott ugyan, azonban mindig egyetlen gondolatot, Szűz Mária égi közbenjárását (intercessio) állította a középpontba. Ehhez az imádsághoz Esterházy egy különböző nyelveken változtatás nélkül felhasznált szerkezetet, a „*Coeli terraeque Imperatrix*” – „*Menynek, Földnek Császárné Aszszonya*” – „*Königin Himmels und der Erben*” formulát választotta szövegszervező elemként.

A szöveg kiindulópontja a középkori eredetű *Regina coeli* antifóna. A katolikus egyház alapimádságai közé tartozó antifóna első három sorát⁶² a legenda szerint Nagy Szent (I.) Gergely (540 k.–604) pápa angyaloktól hallotta énekelni Húsvét reggelén, s a három sorhoz egy negyediket⁶³ illesztett. Az antifóna a középkor végén több parafrázist

61 ESTERHÁZY Pál, *Mennyei korona* [...], (Nagyszombat, Akadémiai Nyomda), 1696, 793–794. Ismeretes, hogy Wilhelm Nakatenus *Himmlisch Palm-Gärtlein*-jének egyik, *immaculata conceptio*-t ábrázoló rézmetszetét kegyképként tisztelik Hardenberg/Neviges-ben. Az 1661-es kölni kiadásból származó rézmetszetet 1681 óta részesítik folyamatos tiszteletben.

62 *Regina Coeli, laetare, alleluia*: / *Quia quem meruisti portare, alleluia*, / *Resurrexit, sicut dixit, alleluia*

63 *Ora pro nobis Deus, alleluia*

ösztönzött, ezek közül William Cornysh (1465–1523)⁶⁴ nevéhez kapcsolódik a következő változat.

Ave Maria, mater Dei, / regina coeli, / domina mundi, / imperatrix inferni, / miserere mei / et totius populi Christiani; / et ne permitas nos / mortaliter peccare; / sed tuam sanctissimam voluntatem adimplere. Amen.

Az antifóna e parafrázisára két alapimádság, az *Ave Maria* és a *Pater noster* is hatott. A szöveg további változata olvasható az *Érdy-kódex*ben a Szűz Máriát az égben üdvözlő apostolok köszöntőjeként.⁶⁵

Esterházy minden valószínűség szerint ismerte a könyörgés nyelvi elemeit különböző 17. századi művekből, ezek is motiválhatták egy-egy újabb imádság-változat megfogalmazására. Így például a „Magyar ország patronája, / Mennynek földnek Királynéja” sorokkal kezdődő ének megtalálható Kopcsányi Márton *A’ bodog Szűz Maria élete* [...] (Bécs, 1631) című munkájában, melynek mecénása Esterházy Pál édesanyja, Nyáry Krisztina volt.⁶⁶ Augustinus Kordecki częstochowai pálos prior *Nova Gigantomachia* [...] című, az 1655-ös svéd invázió częstochowai visszaszorításáról írt munkájában olvasható Stephanus Damalewicz ódája, melyet a szerző így ajánlott Szűz Máriának: „Augustissima Coelorum Terraque Imperatrici Virgini Deiparae, Polonorum Sospitatrici ob vitam servatam”.⁶⁷ Ugyanitt Thomas Angelinus Siemłycki egy másik versben a lengyelek királynőjeként verselte meg a kegyképet.⁶⁸ Ismert egy másik korabeli, lengyel szerzőségű Szűz Mária-imádság is, melynek részlete Esterházy szövegeihez közel álló gondolatokat tartalmaz.⁶⁹

A „coeli terraeque imperatrix” (mennynek és földnek uralkodó asszonya) rögzült kifejezésként, Esterházy személyéhez kapcsolódva 1679-ben tűnik fel először nyomtatásban. A boldogasszonyi ferences zarándokhely nyomtatott mirákulumos könyvének végén négy, ismeretlen szerzőjű imádság olvasható.⁷⁰ Az első címe *Epiphonema seu acclamatio ad Virginem gloriosam Fraukirchensem*. A görög után latinul megismételt, a

64 Elisabeth SALTER, *Six Renaissance Men and Women: Innovation, Biography and Cultural Creativity in Tudor England, c. 1450–1560*, Farnham, Ashgate Publishing Company, 2007, 96–116.

65 „[...] az teeb apostolok elöwe allanak [ti. Szűz Máriának, amikor a mennyországba lépett] es eegy zywel leelekkal mondanak myees azt vallyok Idwez leegy es ewrul Wrwnk wr istennek Bolgossagus zent zyleye. Idwez leegy menynek feldnek kyralne azzonya [...]”. *Régi magyar codexek: Érdy codex II. fele*, közléteszi VOLF György, Bp., MTA Könyvkiadói Hivatala, 1876 (Nyelvméltár, 5), 217.

66 444–446. Kritikai szövegkiadása: *Katolikus egyházi énekek (1608–1651)*, s. a. r. HOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1974 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 7), 48–49, 457.

67 Augustinus KORDECKI, *Nova gigantomachia, contra Sacram Imaginem Deiparae Virginis* [...], Cracoviae, In Officina Viduae et Heredum Francisci Caesarij, 1655 [recte 1658], 189–194, itt: 189.

68 „Tu Regina Poli, et Poloniarum”, *Uo.*, 195–198, itt: 197.

69 „[...] Tua haec est singularis Joannes Casimire gloria, quod illi preces populo quem Supremus Universi Dominus, admiranda dexteræ suæ potentia, contra quo suis hostium ausus, tuetur ac propugnat; quod Regnum id moderaris, cuius Gloriosissima Coelorum terraque Imperatrix Deipara, dici se Reginam gloriatur.” Idézi Hans-Jürgen BÖMELBURG, *Frühneuzeitliche Nationen im östlichen Europa*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2006, 300.

70 *Gratia plena et super omnes benedicta virgo Maria Fraukirchensis* [...], Viennae, L. Voigt, 1679, 84–99.

szöveg segítségkérő jellegét hangsúlyozó, 'felkiáltás' az imádság elmondójának különleges érzelmi állapotát hivatott kifejezni. A későbbi Esterházy-féle változatok ismeretében talán nem elhamarkodott arra gondolni, hogy a könyv szerzőiként feltüntetett boldogasszonyi ferencesek magától Esterházytól ismerhették ezen imádság egy korai változatát. Nem lehetetlen, hogy maga Esterházy írta a szöveget, s benne önmagáról egyes szám harmadik személyben emlékezik meg, de nem zárható ki az sem, hogy az eredeti imádság meghatározó nyelvi elemeit idővel magáénak tekintette, és átemelte saját szövegeibe. Elhagyva a búcsújáráshelyre vonatkozó és a zárándokok által itt kérés-ként elmondható részeket, a szöveg a következő:

Ave Mater coeli terraque Imperatrix, ac rerum omnium quae in hoc universo continentur Domina, quae gratiarum tuarum rivulis manare hac in Patria etiam vere desolata, in agro paupertatis Seraphicae coepisti, sub ditione clientis tui devotissimi, Illustrissimi ac Excellentissimi Comitis Pauli Esterhazy, Patroni nostri gratiosissimi: Ave inquam Mater fons amoris castissimi amoris tui rivulos in flumina et maria effundas et dilates, et quos hactenus misericordiae tuae oculis clementer prospiciens de excelso solio gloriae tuae visitasti, iisdem maternis benignis oculis deinceps etiam fovere dignare: gratias, tuae pietatis ac misericordiae opera hoc sacro Majestatis tuae Domicilio aggrega et accumula, huc clementi bonitate advocata veni, hic mereantur omnes petita acquirere, quicunque in te universi advocatam spem suam locaverint. Habes misericordissima Domina Patriam hanc ob oculos jam pene animam agentem inter varias mundi procellas: [...] Ergo miserere Domina, et hos omnigenae calamitatis tumultus potentiae tuae dextera propelle, has tempestatum procellas [...] ut mente pariter ab omni vitiorum labe purgata [...] te Patronam nostram laeti veneremur. [...] Parum dixi, quia stellam maris et Cynosuram te compellavi, quae omnium Creatorem in te gestare materno in gremio promeruisti; [...] O coelum animatum Maria! [...] Aspice devoti tui Clientis Excellentissimi Comitis Patroni nostri pia jam concepta desideria, eaque faelici dona coronide. Et hujus pusilli gregis Religionis dicimus nostrae Seraphicae jam inde a cunabulis tibi dedicatae atque devotae, et a sanctissimo Patriarcha nostro B. Francisco sub tuis auspicijs fundatae memento et benigno tuo favore per orbem universum sub alis potentiae tuae custodi. [...] sint aperti misericordiae tuae oculi in loco isto semper, et universos, qui de tua pietate confidunt, tuamque deprecantur clementiam benigna exaudias, eisque sanitatum ac omnium necessitatum munera elargiris. Cunctis denique inimicorum nostrorum Majestatis Tuae fugatis insidijs, suavis et dulcis in omnibus nobis assistas. O clemens, o pia, o dulcis Virgo Maria.⁷¹

A kiemelések jelzik: Esterházy „átfogalmazta” az általa patronált búcsújáráshelyen a zárándokok által elimádkozható latin nyelvű imádságot, s az eredetihez közel álló nyelvi fordulatokkal, részben azonos nyelvtani megoldásokkal kísérletezett az aláírás tanúsága szerint valamikor nádorrá választása (1681) után. A latin nyelvű *Precatio ad Beatam*

71 Uo., 84–87. (Kiemelések tőlem – K. É.)

Virginem Mariam című imádság autográf kéziratból ismert,⁷² s tudomásom szerint eddig nem jelent meg nyomtatásban.

O Augustissima Coelorum⁷³ terraque Imperatrix Mater Dei et Virgo, unica post Deum spes mea Maria tu scis quia diligo te super omnem puram creaturam, o delector summopere in eo, quod Mater Dei et Regina sis omnium Creaturam, ac mea quoque cum vero cuncta curae meae concredita, non mea, sed una mecum tua iure haereditario esse profiterar.

Supplico tibi o dulcissima Domina mea, auxiliare mihi infimo, ac humillimo subdito tuo et protege me contra omnia adversa corporis et animae meae, facque ut Filium tuum unigenitum at Salvatorem Nostrum Iesum Christum super omnia indefinenter amando, in beata quoque aeternitate pedibus tuis dulcissimis substratus, humillimum mencipium tuum effici merear. Per Dominum Nostrum Iesum Christum Filium Tuum, qui cum Patre et Sancto Spiritu vivit et regnat in Trinitate perfecta Deus in saeculo saeculorum. Ita vovet humillimus Marianus Cliens. P[aulus] E[sterházy] H[ungariae] P[alatinus].

Ennek a *Precatió*nak a magyar nyelvre átültetett, zárandokhelyeken elmondható változata (*A' Boldogságos Szűhöz-való [!] áétatos Esedezés*) jelent meg Esterházy 1690-ben kiadott atlas marianusa záró imádságaként, a következő formában:

O Csudálatos Menynek, Földnek Császárné Aszszonya, az én bűnös fejemnek Isten után leg-nagyobb reménye Boldogságos Szűz Mária, Istennek Sz. Anyja, ki sok csudákkal tündeklesz ezen Szent helyben, ugmint N. N. Te tudod, hogy bizonyára minden teremtettt állatok fölött szeretlek tégedet. Örvendezek fölötté igen azon, hogy Istennek Szent Anyja, Menynek, és földnek Királynéja, s' ugy az én Kegyelmes Aszszonyom-is vagy. Mivel pedig mindeneket, a' mik Isten kegyelméből az én birtokom alá adattak, nem enyimeknek, hanem tiednek vallom, és ismérem lenni. Könyörgök alázatossan oh Kegyelmes Szent Anya! **segély engem leg-kisebb örökös Jobbágyodat**, oltalmaz minden lölki, s' testi gonosztul, s' adgyad énnékem ezt N. N. a' mit alázatos, és buzgo szivel kérék. Engedd, hogy Szent Fiadat az Idvözítőnket mindenek fölött szüntelen szeressem, a' mennyei boldogságban Szentséges Lábaid alá vettetvén, mindenkor a' te hivségedben maradhassak, az Ur Jesus Kristus érdemiért, ki az Attyával, és Szent Lélek Istennel, a' tellyes Szent Háromságban uralkodik örökkön örökké. Amen. Szivül ezt kívánnya a' Szent Szűz leg-kisebbik Szolgája. E.[sterházy] P.[ál] M.[agyar] O.[rszág] P.[alatinusa]⁷⁴

Az imádságot ebben a formában bármely zárandokhelyen bárki elmondhatta, annak ellenére, hogy az mindenekelőtt a kötet szerzőjének, Esterházy Pálnak, Magyarország nádorának volt az imádsága.

Az 1691-ben Nagyszombatban megjelent, *Az boldogságos Szűz Maria szombatty*a című munkája végére Esterházy ugyanennek az imádságnak egyik változatát nyom-

72 MOL P 125, 11897, 188–189.

73 Áthúzza: „Regina”

74 ESTERHÁZY, *Az egész világon levő... i. m.* (14. jegyzet), 217. (Kiemelések tőlem – K. É.)

tattatta, valamivel rövidebb és személytelenebb formában, *Az Bóldogságos Szűzhöz-való Áétatos Imádság* címmel. Az imádság itt is a szerzőé, de a könyv bármely olvasója elmondhatta:

O! Dicsőséges Szeplőtelen szép Szűz Mária Mennek, [!] Földnek Királyné Aszszonya, ki az te Híveidet el nem hagyod, s' meg nem utálod, tekíncs kegyessen én-reám, Oh kegyelmes Aszszonyom, az Te gyönyörűséges szemeiddel; és nyerjed énnékem Szent Fiadelőtt vétkeimnek bocsánattját. Hogy az ki a' Te makula-nélkül-való fogantatásodat igaz szívből vallom, e' Világon-való ellenkező dolgaimtól meg-menekedgyem, az más Világon pedig néked leg-kisisebbik szolgálj lehessek, s' Szent Fiadat az Úr Jésum Kristust az én meg-Váltó Istenemet Mennyecken dicsőíthessem: ki az Attyával, és Szent Lélekkel egy igaz Istenségben él, és Uralkodik örökon öröké. Amen.⁷⁵

Az imádság változatlan formában megjelent a mű második magyar nyelvű kiadásában (Nagyszombat, 1701), s nem hiányzik az 1696. évi zágrábi horvát nyelvű kiadásból sem.⁷⁶ A Tóth Károlytól átdolgozott, 1858-tól megjelent magyar, továbbá a német, az új fordítású horvát, a ruszin és a szlovák kiadásokban⁷⁷ azonban már nem található meg.

A szintén 1691-ben kiadott *Via lactea* című, latin nyelvű imádságoskönyvben, ennek kéziratos fogalmazványában, majd a könyv második (1707) és harmadik (1762) kiadásában a következő – egymástól mindössze néhány nyelvtani formulában különböző⁷⁸ – szövegváltozat található, *Oratio devota ad B. V. Mariam* címen. Jelentőségére utal, hogy a kötet Mária-imádságai között ez áll az első helyen áll (kiemelések tőlem):

O Augustissima Coelorum Terraeque Imperatrix: Mater Dei Unigeniti Filij Patris Aeterni: Sacrarium Spiritus Sancti: Maria; Virgo purissima, plena gratia, et Benedicta supra omnes Mulieres. Ego ante te humillima cum submissione prostratus invoco te O Domina mea haereditaria, tua Sacratissima viscera tot corde revereor, quae fructum vitae portarunt; per quam venit salus et Benedictio Mundi. Ad te recurrunt omnes peccatores, velut Mediatrix dulcissimam, tibi miseri supplicant, Matri Misericordiae. O foelicissima Matrona [...] O pretiosa Mater Consolatrix Nostra; quam nullus unquam ex corde invocavit, qui in te deceptus fuisset, nullus in te sperávit, qui se a te reiectum esse conqueri possti. Convertere ergo o Domina Nostra, et aspice me oculo tuo amantissimo, qui similes sunt lacui Essebon [...] Inclina O Benignissima Mater Aures

75 ESTERHÁZY Pál, *Az boldogságos Szűz Maria szombattyá [...]*, Nagyszombat, Akadémiai Bötükkal, 1691, 163–164. (Kiemelések tőlem – K. É.)

76 Pavel ESTERHÁZY, *Szobotni kinch blasene devicze Marie [...]*, Zagreb, 1696, 164. Az imádság címe itt *Pobosna Molitva, k-Blasne Dev. Marie*.

77 A kiadásokat az Országos Széchényi Könyvtárban fellelhető példányok alapján felsorolta SZÖRÉNYI, i. m. (1. jegyzet), 21, 27.

78 Például a kéziratban: „aspice me oculo tuo amantissimo” – nyomtatásban: „aspice me oculis tuis amantissimis”; a kéziratban: „Ester, per cuius Intercessionem quae virgam furoris Dei a nobis clementissime avertis” – nyomtatásban: „Esther, quae Virgam furoris Dei per Intercessionem tuam a nobis clementissime avertis”.

tuas benignissimas Pietatis tuae calidas preces meas: Recodare O Gloriosissima Mater Creatoris Beatitudinis Tuaе; [...] Tu es dilecta Regina Ester, per cuius Intercessionem quae virgam furoris Dei a nobis clementissime avertis. [...] Tu es Heroína Judith, Gloria Jerusalem [...] **Supplico** summa cum Demissione Tibi O Regina [...] **tuus humillimus Vasallus, et subditus.** Amen.⁷⁹

A korábbi változatokhoz képest itt határozottabbá vált az *Ave Maria*-hatás és a supplicatio hangvétel. Ugyanakkor a szöveg ebben a megfogalmazásban is Esterházy olyan magánimádsága, melyet bárki „sajátjaként” mondhatott el.

A következő, autográf kéziratból ismert változatot kibővített atlas marianusának előmunkálatai során, 1693-ban fogalmazta meg Esterházy. A szöveg műfaja megváltozott, s Szűz Máriának címzett dedikáció lett belőle (az áthúzott szövegrészeket lásd jegyzetben, kiemelések tőlem):

Aiánlo levél.

O Dicsőséges Menynek Földnek Császárné Aszonya,⁸⁰ az mindenható Atya Istennek eliedzet⁸¹ Leánya, a mi⁸² megváltó Jesusunknak szentséges⁸³ Anya A' Szent Lélek Istennek tisztaságos jegyese,⁸⁴ Magyar Országának örökös és Kegyelmes Aszonya Szeplőtelen szép Szűz Maria; imé⁸⁵ nagy alázatossággal borulok szentséges lábaidhoz, **az ki az életnek gyümölczét hoztad ez Világra: te hozzád folyamodik bűnös feiem** o irgalmasságnak Annya, mert áldot vagy az⁸⁶ Aszony állatok között, sött fölmagasztaltattál minden Szentek és Angyali Karok fölött, az ki a te Szent Fiad az Ur Jesus Christus után legh magassab székben helyezettél a Menyei Paradicsomban. Te követed o⁸⁷ drágalátos szép Rosa az Menyei Báránt, az szent szűzek között első lévén dicsőséges lábaiddal az örökkén való illatos kertben setálsz, néked gyönyörűséges enekkel szolgálnak az szép Angyali seregek; téged az királyoknak királya az Christus Jesus mint édes Anyát szerelmes Jegyesét mindenek fölött való szeretettel ölelget.

Illyen dicsőségben lévén **ne feletkezzél el bűnös szolgálidrolis, haioly az mi alázatos⁸⁸ könyörgesünkre** /- mivel ezen csekély /- az te dicsőségedhez méltatlan munkam kiváltképpen tégedet illet, kívántam énis⁸⁹ legh kisebbik szolgálád ezzel Fölséged eleiben

79 Szövegközlés a kézirat alapján: MOL P 125, 11902, 163–166; ESTERHÁZY, *Via lactea*, i. m. (32. jegyzet), 21–24. A harmadik kiadásban (1762, vö. 27. jegyzet), 23–26. A *Via lactea* egy másik, töredékes, autográf kéziratában is fennmaradt az imádság, itt egy Szent Orsolyához címzett könyörgés követi. MOL P 125, 11897, *Via lactea*, 31–32.

80 Császárné Szeplőtelen Szűz Mária

81 el választott

82 az mi

83 tiszteletes A

84 mátkáia, nekünk bűnösöknek

85 szentséges eleiben / lábai

86 minden

87 áldozatos

88 örökel

89 az te

alázatos szívvvel mennem: /- noha tudom hogy még h senki nem születet olyan ember ez Világra az ki⁹⁰ méltóságodat elégségesképpen⁹¹ magasztalta volna, mindazonáltal⁹² kegyességedetis tudom oly nagy nak lenni, hogy valaki te hozzád sziből folyamodot, az⁹³ soha még h nem czalatkozot, valaki benned bizot, az te tölled⁹⁴ még h nem vetetett, erre nézve énis anyival bizvassab íarulok O Czudálatos Szent Szüz elődben; nagy alázatossággal kérvén méltotzassál nem anyira kicsin munkámat, mint szívbéli buzgoságomat szokot kegyelmességgel venni, mellyel kívánnám hogy Angyali elmével⁹⁵ dicsérhetnélek tégedet de mivel azis nem elégséges a te dicsösségednek bé tellyesítésére; mást nem mondhatok hanem rövid szóval aszt vallom Szent Anselmus Doctorral hogy semmi hasonlo te hozzád nincsen mert az mi tenáladnál nagyob: az egyedül az Isten, az mi náladnál kisebb; az minden valami nem Isten. méltotzassál azért meg engedni hogy dicsérhesselek téged o kegyes, o gyönyörűségés, o édességes szép Szüz Maria. Az te dücsöses leg lábaidnak leg kisebbik sámolya Estorás Pál.⁹⁶

Ebben a változatban Esterházy első ízben lépte túl a privát szféra határát, és itt szólította először Szüz Máriát „Magyar Országnek örökös és Kegyelmes Aszonyá”-nak. Ugyanakkor – mivel a dedikációt szerzőként aláírta – a szöveg továbbra is Esterházy Pál könyörgő ajánlása maradt Szüz Máriához. A korábbi imádságként ismert szöveg terjedelmesebb lett, s néhány, a dedikációkra jellemző nyelvi fordulat beépítésével műfajt váltott. Ez a dedikáció néhány évvel később az autográf kézírral azonos formában látott napvilágot a *Mennyei korona* (1696) elején, *Ajánlo levél* címmel.⁹⁷

Ez az imádság továbbra is foglalkoztatta Esterházyt. 1697-ben jelent meg a boldogasszonyi mirákulumos könyv német nyelvű változata,⁹⁸ a végén egyetlen imádsággal, mely a korábbi „Coeli terraeque Imperatrix” és „Menynek, Földnek Császárné Aszszonya” kezdetű latin és magyar nyelvű változatok ismeretében készült, Esterházy nevének elhagyásával.⁹⁹ Ugyancsak 1697-ből ismert egy latin nyelvű kézírratos autográf Esterházy-dedikáció, hasonló szöveggel,¹⁰⁰ mely olvasható az ugyanebben

90 tégedet fölségedet

91 dicsérhettem ötet

92 irgalma

93 azt

94 el nem

95 észszel, nagy

96 Szövegközlés a kézirat alapján, MOL P 125, 11899, 28–31.

97 ESTERHÁZY, *Mennyei korona*, i. m. (61. jegyzet),)(o)(_{é-v}.

98 *Geheimbnuß-reiche Rosen* [...], Wienn, L. Voigt, 1697. A magyar fordítás – *Titkos értelmő Róza* [...], Bécs, L. Voigt, 1698 – nem tartalmaz imádságot.

99 Az imádság címe: *Gebett zu dem Wunderthätigen Gnaden-Bild Mariae zu Frau-Kirchen*, kezdete: „Unbefleckte allerreinste Jungfrau du Allerhöchste Königin Himmels und der Erben sihe an mit deinen Jungfräulichen Augen deinen unwürdigen Diener vor dir ligend [...]”. *Uo.*, 201–202.

100 „Dedicatoria. O Foelix Maria, et omni laude dignissima, O, Deipara gloriosissima, cuius visceribus author coeli, terraeque [...] O Augustissima Coelorum, terraeque Imperatrix [...] hanc oblationem solita benignitate suscipies, ac si te praedico, si me dedico, et si tibi cor praebo, a te vicissim amari humillime supplico, o Clemens, O Pia, o dulcis Virgo Maria. Haereditarius Vasullus tuus Paulus Estoras”. Szövegközlés a kézirat alapján, MOL P 125, 11899, *Litania Mirac. Imag.* 5–7.

az évben Bécsben megjelent *Lytaniae. Ad Beatam Virginem Mariam, per totius mundi miraculosas imagines divisae* című nyomtatvány elején is (Viennae Austriae, L. Voigt, 1697, 5–8). A *Speculum Immaculatum* című munka Szűz Máriának címzett ajánlásában 1698-ban Esterházy ismét felhasznált egy újabb változatot, benne kedvelt fordulataival.¹⁰¹ 1700-ban a *Litaniae Omnium Sanctorum* minden égi lakóhoz címzett ajánlásában („Dedicatoria ad Omnes Coelicolas”) elevenítette fel a szöveget („O! aeternae beatitudinis Incolae, ac ti imprimis Augustissima Coelorum, terraeque Imperatrix Deipara Virgo Maria [...]”).¹⁰²

A különböző nyelvű változatok sorozatában megjelent, „Menynek, Földnek Császárné Aszszonya” kezdetű szövegek már 1703-ban szorosan Esterházy személyéhez kapcsolódtak. Ezt bizonyítja Joannes Capistranus Sebacher Esterházy Pálnak szóló latin nyelvű dedikációja a boldogasszonyi templom 1702. november 19-én, Szent Erzsébet napján elhangzott, német nyelvű templomdedikációs beszédének nyomtatott változatában. Sebacher itt „Princeps Marianus”-ként mutatta be Esterházyt, akitől a dedikáció végén a következő formában készült elköszönni: „Quod tamen tenuitas nostra nequit, hoc poterit abunde pro jurata sibi Ancilla Provincia Mariana, Augusta Coeli, terrae Imperatrix; cuius Clientulae cum Te dudum commendaveris, per Calidissimas preces nostras quotidie commendaberis.”¹⁰³

Esterházy Pál halálát (1713. március 26.) követően a nádor áhítatirodalmi munkássága nem merült feledésbe, s jelentős – részleteiben még kutatatlan – hatást gyakorolt a 18. századi imádságirodalomra. A recepciót jelentős részben maga az Esterházy család szorgalmazta. Esterházy (II.) Pál Antal herceg és tábornagy (1711–1762) például 1762-ben harmadik kiadásban jelentette meg a *Via lacteá*t.¹⁰⁴ További példa két, Egerben a „Püspöki Oskola betőivel” megjelent kiadvány, melyek Eszterházy Károly egri püspöksége alatt (1762–1799), az ő engedélyével, illetve utasítására jelentek meg. Az egyik, Bossányi Szerafin (1713–1785) *Stellulae Catholicae* (1767) című imádságoskönyve már címében utal a *Via lacteára*. Másrészt a Bossányi által közölt latin nyelvű imádságok jelentős része – forráshivatkozás nélkül – a *Via lacteából* származik.¹⁰⁵ Bossányi néhány *Via lactea*-imádságot tovább variált, így például az egyik Esterházynál mindössze hat sornyi szöveget (*Via lactea*, 1691, 235) három oldalas Mária-oratóióvá bővítette (296–298). A fent említett imádságot Bossányi úgy amplifikálta, hogy Esterházy más imádságaiból ismert, kedvelt fordulatait (például: „Memor esto tunc precum o Maria [...]”) beépítette a saját szövegébe. A másik példa

101 „Tuum O Augustissima Coelorum Terraeque Imperatrix Virgo Mater Dei Maria! praesidium et auxilium ad Sanctos, ac venerandos Pedes Tuos prostratus imploro [...] me in aeternum mancipium Tuum, ac humillimum scabellum pedum Tuorum suscipere [...] dicatum piissimis Oculis intueri, ac solita benignitate Tua acceptare digneris. [...] Haereditarius Vasullus Tuus. Paulus Estoras.” Paulus ESTERHÁZY, *Speculum Immaculatum* [...], Viennae Austriae, L. Voigt, 1698,)(2r–3v.

102 Paulus ESTERHÁZY, *Litaniae Omnium Sanctorum* [...], Viennae Austriae, L. Voigt, 1700, A_{2r–3v}, itt: A_{2v–3v}.

103 Joannes Capistranus SEBACHER, *Der zum vierten erbaute Tempel Salomon* [...], Tyrnau, Acad. Buch-Druckerey, 1703,)(2v, 7v, (Kiemelés tőlem – K. É.)

104 Vö. 27. jegyzet.

105 Seraphinus [BOSSÁNYI], *Stellulae Catholicae* [...], Agriae, Typis Scholae Episcopale, 1767, 290–296, 302–308. Vö. ESTERHÁZY, *Via lactea*, i. m. (32. jegyzet), 255–258, 234–235, 216–220.

a *Minden Társaságok Annyának az az az Egri Püspökségben fel-állított Oltári Szent-ség fő társaságának könyvetskéje [...]* (Püspöki Oskola Betőivel, 1769³) című munka. Ebben az imádságok egy része ismert Esterházy (I.) Páltól is, így például az *Imádság a' Bóldogságos Szüz Máriához* (211–212) című, „Óh ditsősséges mennynek, és földnek Királynéja, bóldogságos Szüz Mária [...]” kezdetű szöveg.

A „Coeli terraeque Imperatrix” kezdetű Esterházy-imádság a *Via lactea* harmadik kiadását (1762) követően Jordánszky Elek révén (1836) vált még szélesebb körben ismertté. Jordánszky teljes terjedelmében idézte a *Mennyei korona* Szüz Máriának szóló dedikációját, amikor – saját megfogalmazását idézve – Esterházy Pál „Magyar Nádor’ ditső példája szerint” közreadta a magyarországi búcsújáróhelyeket bemutató atlas marianust. Ismeretes, hogy Jordánszky e vállalkozását ösztönözték az 1832–1836. évi pozsonyi országgyűlés vallásügyi vitái is.¹⁰⁶ A kötet végén nyolc imádságot közölt, melyekből a hetedikbe több, Esterházy által kedvelt fordulatot épített be, mint például az „oh leghatalmasabb Királynéja mennynek és a’ földnek” kifejezést.¹⁰⁷ Esterházy dedikációja és a Jordánszky-féle imádságok megjelentek Jordánszky munkájának új, Bucsánszky-féle kiadásában is (Pest, 1863, 7. imádság: 311–312).

E Mária-imádság 20. századi recepciójához tartozik, hogy a szöveg felkeltette Sík Sándor figyelmét, aki Schütz Antallal együtt készített *Imádságoskönyvének* első kiadásától (1913)¹⁰⁸ kezdve 1949-ig újra és újra megjelentette az általa átdolgozott, modernizált formában, *Esterházy Pál herceg imádsága* címen. A Sík-féle szöveg a Jordánszky által közvetített 1696. évi Esterházy dedikációhoz áll a legközelebb:

106 Tüskés–Knapp, *Utószó*, i. m. (6. jegyzet), 4–7.

107 JORDÁNSZKY Elek, *Magyarországban, 's az ahoz tartozó Részekben lévő bóldogságos Szüz Mária kegyelem' Képeinek rövid leírása [...]*, Pósonban, Belnay örökösei, 1836, 165–166.

108 SÍK Sándor, SCHÜTZ Antal, *Imádságoskönyv egyszersmind kalauz a lelki életre a tanulóifjúság számára*, Bp., Szent-István-Társulat, [1913], 441–444. A Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárában (Budapest) őrzött Sík Sándor Gyűjteményben kerestem, de nem találtam meg az imádság kéziratát. Ugyanez a Sík Sándor által módosított és továbbírt szöveg jelent meg a Sík által szerkesztett *Dicsőség! Békesség! Imádságoskönyv, egyszersmind kalauz a keresztény életre* (Bp., Szent István-Társulat, 1940) c. összeállításban (637–640: „Esterházy Pál nádor” jelzéssel) és a Harmat-Sík-féle *Szent vagy Uram* (Bp., Magyar Kórus, 1938) c. kiadványban (69–70: „Magyarország Pátronájához, Esterházy Pál herceg könyörgése”) is.

ESTERHÁZY, *Mennyei korona, i. m.*

(61. jegyzet) (o)(r)-v

O Dücsösséges Menynek földnek Császárné Asszonya, az Mindenható Attya Istennek el- jegyzett Leánya, mi Megváltó Jesusunknak Szentséges Anyja a' Szent Lélek Istennek tisztaságos Jegyese, Magyar Ország örökös és Kegyelmes Asszonya, Szeplőtelen szép Szűz Mária, imé nagy alázatossággal borúlok Szentséges lábaidhoz, az ki az életnek

gyümölcset hoztad ez Világra: te hozzád folyamodik bűnös fejem, o Irgalmasságnak Anyja, mert áldott vagy az Asszony állatok között, sőt felmagasztaltattál minden Szentek, és Angyali Karok fölött, az ki a' te Szent Fiad az Ur Jesus Christus után leg-magossabb székben helyezettél a' Mennyei Paradicsomban.

Te követed o drágalátos szép Rósa az Mennyei Báránt, a' Szent Szűzek között első lévén, Dücsösséges lábaiddal, az örökkén való illatos kertben sétálsz, néked gyönyörűséges énekekkel szolgálnak a' szép Angyali seregek, téged az Királyoknak Királya a' Christus Jesus, mint édes Annyát, szerelmes Jegyesét mindenek fölött való szeretettel ölelget.

Illyen Dücsösségben lévén, ne feletkezzél el bűnös szolgálodrol-is, hajolly az mi alázatos könyörgésinkre,

és mivel ezen csekély, 's az te dücsösségedhez méltatlan munkám kiváltképpen téged illet, kívántam én-is leg-kisobbik szolgád, ezzel Fölséged eleiben alázatos szível mennem: 's noha

tudom hogy még senki nem született olyan Ember ez Világra, az ki méltóságodat elégséges képpen magasztalta volna, mindazonáltal

kegyességedet-is tudom oly nagynak lenni, hogy valaki te hozzád szívből folyamodott, az soha meg nem csalatkozott; valaki benned bízott, az te tőled meg nem vettetett:

SÍK-SCHÜTZ, *i. m. (108. jegyzet), 441-444.*

Esterházy Pál herceg imádsága

Ó mennynek és földnek dicsőséges királyné-asszonya, a mindenható Atya Isten fogadott leánya, Jézusunk, Urunk, Megváltónk szentséges anyja, a Szentlélek Isten tisztaságos jegyese, Magyarország örökös és kegyelmes asszonya, szeplőtelen szép Szűz Mária, ime nagy alázatossággal borulok szentséges lábaidhoz, aki az élet

gyümölcset hoztad e világra. Tehozzád folyamodik bűnös fejem, ó irgalmasságnak anyja, mert áldott vagy te az asszonyok

között, sőt magasán fölülmulod mind a szenteket és angyali karokat; hisz a te szent Fiad, az Úr Jézus Krisztus maga után legmagasabb székbe helyezett a mennyei paradicsomban.

Te követed, ó drágalátos szép rózsza, mint a szent szűzek közt a legelső, a mennyei bárányt és dicsőséges lábaddal az örökkévaló illatos kertjében sétálsz; néked szolgálnak gyönyörűséges énekekkel a mennyei szép karok;

téged ölelget a királyok királya, Jézus Krisztus, mint édes anyját, mindenek fölött való szeretettel.

Illy dicsőségben ne feledkezzél meg bűnös szolgálódról, hajolj a mi alázatos könyörgésünkre.

Tudom, nem született

e világra ember, aki méltóságodat elégségesképpen magasztalta volna;

de tudom azt is, hogy a te

kegyességed oly nagy, hogy ha

valaki tehozád szívből folyamodott, az soha meg nem csalatkozott, s ha valaki benned bízott, azt soha el nem vetted magadtól.

Erre nézve én-is annyival bízvasabb járúlok o csudálatos Szent Szűz elődben, nagy alázatossággal kérvén méltóztassál nem annyira kicsiny munkámat, mint szívbéli buzgóságot szokott kegyelmességgel venni,

mellyel kívánnám hogy

Angyali elmével dicsérhetnélek tégedet, de mivel az-is nem elégséges a' te dicsőöségednek bé-teljesítésére: mást nem mondhatok hanem rövid szóval aszt valom Szent Anselmus Doctornal: hogy semmi hasonló te hozzád nincsen, mert az mi te náladnál nagyobb; az egyedül az Isten, az mi náladnál kisebb, az minden, valami nem Isten. Méltóztassál azért meg-engedni, hogy vékony tehetségem szerint, dicsérhesselek téged

o kegyes, o gyönyörűséges, o édességes szép Szűz Maria.

Erre nézve én is nagy bízvaszt járúlok elődbe, ó csodálatos szent Szűz, nagy alázatossággal kérve,

fogadd szokott kegyelmességgel szeretetemet, hódolatomat és szívbéli buzgóságot, amellyel kívánnám, bárcsak

angyali elmével dicsérhetnélek. De mivel ez sem elégséges a te dicsőöséged kellő kinyilvánítására, mást nem mondhatok, hanem rövid szóval azt valom szent Anselmus egyháztanítóval, hogy semmi te hozzád hasonló nincs, mert ami tenáladnál nagyobb, az egyedül az Isten, ami náladnál kisebb, az minden, ami nem Isten.

Engedd meg tehát, hogy úgy, amint tehetségemtől telik, dicsérhesselek téged.

Örök hűséget fogadván anyai jóvoltodnak, íme fölajánlom elmémet, szívemet, minden ügyes-bajos dolgomat, minden munkámat és imádságot, éjjeletemet, nappalomat, életemet, haláloamat. Oltalmazd meg ajánlom édes magyar hazámat és nemzetemet, buzgó imádsággal kérvén téged, hogy amint régebben, most is hatalmas pártfogásoddal megvédelmezzed és a te hű magyar népedet, amely magát mindenha Mária családjának vallotta, az egy igaz hitben, melyet dicső őseink vallottak, egyesítsd és szeretetben megtartsd. Magam részéről igaz lelkekre fogadom, hogy ami csak rajtam múlik, megteszek mindent, hogy elfordítsam hazámról az isteni igazság büntető ostorát; valahol csak szerét tehetem, a sok bűnt megszüntetem, az igaz hitet szóval és tettel vallom s megvédem minden áron és tiszta szívvel rajta leszek, hogy megadjuk neked híven azt a tiszteletet és szeretetet, melyet atyáinktól örököltünk és mellyel neked nemcsak mint kereszténynek, hanem kiváltképpen mint magyar nép tartozunk;

ó kegyes, ó gyönyörűséges, ó édes szép szűz Mária.

Amen.

Az imádság címe és kontextusa 1949 után többször változott. Így például a Sík Sándortól átfogalmazott és kibővített, irodalmi értékűnek tekinthető szöveg újabban ismeretes *Magyarország felajánlása* címmel, illetőleg az „Esterházy Pál nádor imája a Milleniumkor, 1895-ben” és az „Esterházy Pál nádor imája 1895-ben” megjegyzéssel,¹⁰⁹ jóllehet az *Esterházy Pál herceg és nádor imájaként* 1895-ben latinul, majd 1896-ban magyarul megjelent szöveg nem azonos ezzel.¹¹⁰

„Memento, o Gloriosa Dei Genitrix” – „Emlékezzél meg, Istennek dicsőséges anyja”

A „Memento, o Gloriosa Dei Genitrix [...]” kezdetű imádság Esterházy Pál nevéhez „kapcsolva” („Ex oratione Pauli Esterházy Principis et Palatini Regni Hungariae”) először 1895-ben jelent meg Esztergomban.¹¹¹ Ezt a latin megjegyzést 1896-ban szövegghitkozás értelemben fordították le: „Innen Esterházy Pál herceg és nádor imája.”¹¹² A módosításra azért kerülhetett sor, mert az eredetileg latin nyelvű esztergomi érseki körlevél magyarra fordítója, Prohászka Ottokár valószínűleg az „innen” kifejezés használatával akarta jelezni, hogy a körlevél ugyan az ő fordítása, de az imádságé nem.¹¹³

Az imádság latin szövege – jelenlegi ismereteim szerint – teljes terjedelmében több mint száz évvel korábban, 1793-ban jelent meg először, *Oratio ad Patronam Regni Hungariae* címen.¹¹⁴ Szerzője – jelen tudásom szerint – ismeretlen, s nem azonos a jezsuita Joannes Scottival (1681–1755), a *Dies Sacra [...]* című kötet szerzőjével,¹¹⁵ mely-

109 http://www.szepi.hu/irodalom/vallas/tima/tima_166.html (letöltés 2015.03.01); www.rozsafuzerkiralyneja.hu/index.php/imak (letöltés 2015.03.01).

110 Latinul lásd: *Circulares litterae dioecesanæ anno 1895. ad clerum Archidioecesis Strigoniensis a Claudio Francisco cardinale Vaszary [...] dimissæ*, Stirgonii, G. Buzárovits, 1895, XXIII, 178–179; A körlevelet magyarul Prohászka Ottokár fordításában lásd: *Ezeréves Magyarország: XIII. Leó pápa és a magyar katolikus főpásztorok ünneplő szava papjaikhoz és híveikhez a magyar honfoglalás ezredik évfordulója alkalmából*, összegyűjt. Szent István Társulat, Bp., Athenaeum, 1896, 30–32.

111 *Circulares, i. m.* (110. jegyzet), 178–179, az Esterházy (I.) Pálra vonatkozó megjegyzés: 178. BAJÁKI – mivel ezt a kiadványt nem ismeri, s a kiadvány 1896-ban megjelent magyar fordításában (*Ezeréves... i. m.*, 110. jegyzet) Prohászka Ottokár fordítóként történt szerepeltetését sem tudja értelmezni – Esterházy nevének és az imádságnak a kapcsolatát 1896-tól eredezteti. Vö. BAJÁKI, *i. m.* (8. jegyzet), 538, 14–15. jegyzet.

112 *Ezeréves... i. m.* (110. jegyzet), 30. BAJÁKI hibásan „Innentől Esterházy Pál nádor imája”-ként idézi. *I. m.* (8. jegyzet), 538, 14. jegyzet.

113 Az imádság 1860-ban teljes terjedelmében három Magyarországon használt nemzeti nyelven magyar, német, szlovák), a fordító(k) nevének feltüntetése nélkül jelent meg, utalás nélkül a korábbi latin nyelvű szövegre. Magyar címe ekkor: *Ima a boldogságos Szűz Máriához, Magyarország védasszonyához = Statuta Synodi Dioecesanæ Strigoniensis Anno 1860. diebus 24 usque 28. septembris Strigonii celebratæ*, Pestini, G. Emich, 1860, 174–178.

114 [Joannes SCOTTI], *Dies Sacra per loca Scripturæ Sacrae progrediens: Accedunt Preces audiendi missæ sacrificio, annuis ecclesiæ festivitibus, et suscipiendis sacramentis adcommoatæ*, Agriae, 1793, Typis Episcopalibus, 319–326.

115 A *Dies Sacra [...]* első kiadása Rómában (typ. J. M. Salvioni) és Velencében (typ. A. Mercurii) jelent meg 1724-ben. Terjedelme a további, bővítés nélküli kiadásokban nyolcadkrét formátumban, különböző betűnagysággal átlagosan 100–170 lap. Az egri 1793-as bővített kiadáson nem szerepel a szerző neve,

ben ez az oratio a többedik magyarországi,¹¹⁶ egri kiadás (1793) terjedelmes (140–504) *Additamentum*ának *Cultus B. Virginis Mariae* című részében található. A több száz oldalas bővítésre a kiadvány alcíme ugyanazon szöveggel hívja fel a figyelmet, mint az *Additamentum* kezdete (140): „Accedunt Preces audiendi missae sacrificio, annuis ecclesiae festivitatibus, et suscipiendis sacramentis adcommodatae.”

Ezt a bővítmeny-részt minden valószínűség szerint egyházi személyek készítették Egerben. Ezt bizonyítja egyrészt az egri kiadás egyik példánya az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban,¹¹⁷ melynek végére bekötöttek egy újabb, ismeretlen összeállítótól származó, 50 oldal terjedelmű, „tabellá”-val ellátott, zöld papírra kézzel írt kiegészítést az egyházi év meghatározott részeihez („A Dominica Secunda post Epiphaniam, usque ad primam Dominicam Quadrag. et a secunda post Pentasque ad Adventum”). Ezzel az újabb *additamentum*mal valószínűleg a *Dies Sacra* [...] újabb kiadását készítették elő, ami azonban – jelenlegi ismereteim szerint – nem jelent meg. Másrészt erre utal a *Minden Társaságok Annyának az az az Egri Püspökségben fel-állított Oltári Szentség fő társaságának könyvetskéje* [...] (Eger, Püspöki Oskola Betőivel, 1769³) című társulati könyv egyik, beragasztott aprónyomatványokkal és kézíratos lapokkal ismeretlen személy által, Eszterházy Károly püspök utasítására jelentősen bővített, negyedik kiadásra előkészített példánya.¹¹⁸ A két példa felhívja a figyelmet arra, hogy Eszterházy Károly egri püspök fokozott gondot fordított az Egerben új kiadásban megjelenő nyomtatványok bővítésére további szövegekkel.

Mivel az 1895-ben Esterházy (I.) Pál nevéhez kapcsolt imádság egy olyan áhitati mű bővítmenyében jelent meg 1793-ban, mely a címe szerint *preces biblicae*-ket¹¹⁹ tartalmaz, érdemesnek tűnt összevetni az *Oratio ad Patronam Regni Hungariae*-t a Bibliával és a széles körben ismert liturgikus szövegekkel. Az eredményt a következő táblázat tartalmazza (kiemelések tőlem):

ugyanakkor az imádságoskönyv az *Additamentum* kezdetéig (140) a szövegösszevetés szerint Scotti munkája.

116 További magyarországi kiadások latinul Cassoviae, Typ. Acad., 1760; Cassoviae, Typ. Acad., 1767 (Scotti nevének feltüntetésével), magyarul Kolos'várat, Akadémiai bötökkel (Scotti nevének elhallgatásával).

117 Jelzete: HK 1400.

118 Címlapján beragasztott papíron: „Nagy Méltóságú Fraknoi, és Galanthai Gróf Eszterházy Károly Egri Püspök [...] rendeléséből, officiumokkal, és több különös imádságokkal meg öregbített [...]” Eger, Főegyházmegyei Levéltár, MS 0020.

119 „Dies Sacra per loca Scripturae Sacrae progrediens”, vö. 114. jegyzet.

Lehetséges bibliai, Biblia-kommentárbeli
és liturgikus források

Memento etiam Domine [...] (kezdettel mise rész az eucharistia liturgiájában)

O gloriosa Dei Genitrix, virgo semper Maria [...] (antiphona)

Memor esto congregationis tuae, quam possedisti ab initio. Redemisti virgam haereditatis tuae (Psal. 73,2)

benigno vultu respice templum et urbem sanctam tuam (Iacobus Tirinus, Commentarius in Sacram Scripturam, Dan. 5, 17)

In te speraverunt patres nostri [...] Ad te clamaverunt et salvi facti sunt [...] (Psal. 21,5–6)

Libera, Deus, Israel ex omnibus tribulationibus suis (Psal. 24,22)

experimento didici, quia benedixerit mihi Deus propter te (Gen. 30, 27)

Sub tuum praesidium confugimus, Sancta Dei Genetrix [...] (Mária-imádság, 3. század)

nos enim populus tuus, et grex pascuae tuae (Psal. 78, 13)

singularem eorum curam geris, inque tutelam tuam suscipis (Deut. 33, 3)

Dies Sacra [...], i. m., (115. jegyzet) 319–326.

Oratio ad Patronam Regni Hungariae

Memento,¹²⁰

o Gloriosa Dei Genetrix,
Magna Hungarorum Domina, Sanctissima Virgo Maria!

memento Haereditatis Tuae,¹²¹

quam fidelis Servus Tuus, primus Rex, et Apostolus noster, Sanctus Stephanus Tibi commendavit, ac testamento transcripsit.

Respice benigno vultu super Regnum Tuum,

et gloriosis meritis Tuis intercede et sta pro populo Tuo apud Filium Tuum Jesum Christum.

Ad Te clamaverunt Patres, et salvi facti sunt

ex universis tribulationibus suis;

quia vigilavit oculus Tuus assiduo pro Haereditate Sua, o Domina in aeternum benedicta! Quod nos certissime scientes, quemadmodum frequenter rogavimus, ita experimento etiam didicimus, quia propter te benedixit nobis Dominus.

Tali ergo spe erecti, ac fiducia animati
sub Tuum praesidium confugimus

nos populus Tuus, nos haereditas Tua, nos grex Tuus,

qui glorioso Nomine Filii Tui insignimur,
et ob singularem Tutelam Tuam

120 Hiányzik, *Circulares, i. m.* (110. jegyzet), 178.

121 Vö. „Post Dominicam Orationem Versus: Ego dixi, Domine miserere mei [...] Salvum fac populum tuum Domine, et benedic haereditatem tuam, et rege eos, et extolle eos usque in seculum. Memento congregationis tuae, quam creasti ab initio. Liberasti virgam haereditatem tuae. [...]” Flaccus ALCUINUS, André DU CHESNE, Frobenius FORSTER, *Beati Flacci Albinus seu Alcuini Abbatis [...] Opera [...]*, Tom. II, Vol. I, Ratisbonae, 1777, 36–37. Flaccus Alcuinus műveit André Du Chesne 1617-ben adta ki először Párizsban.

levamus corda nostra cum manibus ad Deum in
Coelum (Jerem. Thren. 3, 41)

precesque nostras ante conspectum Tuum hu-
militer effundimus (Ordo missae, orationes,
gratiarum actio post missam)
sub umbra alarum tuarum protege me (Psal.16, 8)

omnia, tam spiritualia, quam temporalia (Alfonso
Tostado Ribara, Commentaria in Reges, I Reg. 12)

facti sumus sicut consolati (Psal. 125, 1)

dabis ergo servo tuo cor docile (I Reg. 3, 9)

nequando irascatur Dominus (Psal. 2, 12)

ut convertat corda patrum in filios, et incredulus ad
prudentiam justorum (Luc. 1, 17)

ut unamini uno ore honorificetis Deum et patrem
Domini nostri Jesu Christi (Rom. 15, 6)

coluerunt patres (Deut. 32, 18)

[vö. innen a tridenti szövegét és könyör-
géseit]

Regnum quoque Marianum appellamur.

Ideo levamus cor nostrum cum manibus ad

Te o Domina:

precesque nostras ante conspectum Tuum humili-
ter effundimus.

Protege.

ac defende potentissimo Patrocinio Tuo Patriam
nostram contra

omnia tam spiritualia, quam temporalia mala,

ut efflorescat illa in laudem Dei, et

consolationem populi Tui.

Impetra Sanctae Matri Ecclesiae, et Fidei Catholicae
apud nos, et ubique terrarum exaltationem:
Praesulibus, et Pastoribus nostris, ac universo
Clero Divinum adiutorium:

nobis cor docile,

obsequens, et fidei operibus, ac fructibus
foecundum,

ne quando juste irascatur nobis Filius Tuus, et Reg-
num Suum auferat a nobis.

Converte corda Patrum in filios, et incredulos ad
prudentiam justorum.

ut uno ore, uno corde, eademque fide serviamus
Filio Tuo Domino nostro,

et colamus Te Dominam, ac Patronam nostram,
sicut coluerunt et Patres nostri.

Oramus Te Domina! pro Rege nostro Apostolico,
ut vitam prolixam, imperium securum, domum
tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum
probum, orbem quietum, et quaecunque Hominis,
et Regis vota sunt, ei obtineas: quatenus populum
sibi subjectum cum sanctitate et justitia diu
prosperare gubernare, et dein coronam consequi
valeat aeternam. Oramus Te Domina! pro Statibus,
et ordinibus, et Rei nostrae publicae Administris,
ut Spiritus Sancti donis illustrati, vera cognoscere;
prava castigare; justa vindicare valeant: ut Com-
munis Boni sincero studio incensi Pupillo, Viduae,
Innocenti iudicium, et justitiam recta conscientia
administrent. Oramus Te Domina! pro universo

populo nostro, ut oculos maternae misericordiae
 Tuae super nos convertas, et cives haereditatis
 Tuae, quos sub Tutelam Tuam recepisti, ab omni
 peccato custodias, pietate Tua gubernes, in a-
 more, et timore Dei conserves. Impetra virginibus
 castitatem, conjugatis sanctimoniam, poenitentibus
 indulgentiam, justis perseverantiam, viduis, et or-
 phanis sustentationem, pauperibus protectionem,
 peregrantibus reditum, lugentibus consolationem,
 defunctis fidelibus requiem sempiternam. Ag-
 noscimus quidem o Domina! quia peccavimus
 contra Filium Tuum, Salvatorem nostrum, et
 multum recessimus ab avito cultu Magni, dul-
 cisque Nominis Tui; propter quod invenerunt
 nos mala sine numero. Sed noli meminisse ini-
 quitatum nostrarum: memento autem Manus
 tuae, et Nominis Tui in tempore isto. Ne despice
 supplices filios, et criminum veniam postulantes
 misericordiae Tuae antiquae brachiis amplectere:
 etsi enim nos exuerimus filios, Tu Matrem non
 exuisti. Loquere pro nobis bona apud Filium Tuum,
 ut secundum Ejus voluntatem vitam nostram
 instituamus, et Te Dominam, ac Patronam nostram
 veneremur omnibus diebus nostris. Surge ergo Ma-
 ter in Israel!¹²²

donec surgeret Debbora, surgeret mater in Israel
 (Jud. 5, 7)

dominare Tu nostri, et Filius Tuus Jesus Christus,
 Salvator noster: ne tradas alteri gloriam Tuam,
 et dignitatem Tuam genti alienae. Suscipe
 preces nostras, quas coram Te effundimus, ut
 intercessionibus Tuis adjuti, post praesentis vitae
 finem, ad aeternam perveniamus haereditatem.
Amen.¹²³

Eszerint az imádság bibliai idézetek, Biblia-kommentárok (Tirinus, Tostado), liturgi-
 kus és áhítati szövegek ismeretében, azok részleteit felhasználva készült. Mivel *preces
 biblicae* készítésével és kedvelt áhítati szövegek parafrázálásával – mint jeleztem – a
 17. században többen foglalkoztak, bevontam a vizsgálatba további, 1793 előtt gyakran
 használt párhuzamos imádságmotívumokat is.

122 Hiányzik, *Circulares*, i. m. (110. jegyzet), 179.

123 Hiányzik, *uo.*

A „memento” felszólítással kezdődő *Oratio ad Patronam Regni Hungariae* a védelmet, patrociniumot Szűz Máriánál kereső imádságok (protectio Mariae) csoportjába tartozik. Több olyan Mária-imádság ismert, melynek hangsúlyos motívuma az emlékeztetés (memor esto, memorare). A 17. századi Magyarországon a török kiűzésének és az ország regenerálásának vágya ilyen típusú imádságok és más műfajú áhítati szövegek egész sorát eredményezte.

Ismeretes, hogy miután visszafoglalta Budát a törököktől, I. Lipót magyar királyként, Esterházy Pál kíséretében rendszeresen Máriavölgybe ment hálát adni, ahol az országot Szűz Máriának ajánlotta. Az egyik máriavölgyi mirákulumos könyv szerint nem volt olyan eset, amikor „Első Leopold [...] Posonba jöven, vagy onnét elmenvén, meg ne látogatta volna, és térden álva ne üdvözlette volna Mária-Thalban ezt az Istennek malasztokkal telyes Szent Annyát, és ő néki, mint Magyar Ország Pátronájának, egész Országát ne ajánlotta volna. El-követte ezen dolgot kívált-képpen való ajtatossággal 1687-dik esztendőben-is; mert [...] Első József [...] Posony Városában [...] meg-koronáztatott [...]. Hazánk Nagy Aszszonyát [...] meg [...] látogatta, és magát, 's az ő [...] Első Szülöttét [...] néki [...] ajánlotta [...]”.¹²⁴ Míg a sorozatos máriavölgyi országfelajánlások ténye fennmaradt, magát a felajánlási szöveget – ismereteim szerint – nem őrizték meg a források.

A Magyar Nemzeti Levéltárban őrzött autográf Esterházy Pál-kéziratok között található egy, tartalma alapján a Mária-titulusokból szerkesztett latin nyelvű litániához készített, Szűz Máriától protectiót kérő datálatlan dedikációs szöveg.¹²⁵

Dedicatoria. Sub tuum rursus praesidium confugio O Augustissima coeli terraque Imperatrix, meam humillimam at exilem quidem, at ex sincero tui amore proveniente hanc litaniarum ex tercentis et sexaginta quinque titulis constantem oblationem ne despicias, nam quamvis probe tuam quod te O Virgo beatissima de nemo digne satis praedicare valeat, tamen me instratum ipsemet, agnoscerem, si non semper quod usque spiraculum vitae habuero tui memor essem; et utinam vires mihi suppeditarentur tales, quibus laudes, et gloriam tuam coram Orbe universo sufficienter extollere possem; sed cum has mihi deesse fatem debeam, facio nihilominus id quo me tibi aeternum adiunctum profiteor, confidens in tua inexplicabili pietate, quod non inputum leviusculum hocce opes, quantum in meum tibi totaliter iam dudum consecratum benignissime tuis, susceptura, cum scopus mea hoc etiam in opere alius non sit, quam ut in omnium filiorum cordibus ignis amoris tui ubique locum, magis ac magis semper honos nomenque tuum laudesque canuntur Maiestatis tuae Vasallus infimus P. E.

Ezt a szöveget egyaránt „ihlette” a *Sub tuum praesidium* kezdetű Szűz Mária-imádság, az *O Augustissima Coelorum Terraeque Imperatrix* antifona-változat és a Clairvaux-i Szent

124 Ladislaus KUMMER, OROSZ Ferenc (ford.), *Puteus aquarum viventium [...]* Élő vizek kuttya [...], Nagyszombat, Akad., 1743, 26–27.

125 MOL P 125, 11897/a, 5–6. A szöveget megelőzi (1–4) egy magyar nyelvű fogalmazvány a „Kegyes Olvasóhoz” megszólítással, melyet egy tervezett, a „Mennyei Szentek életéről” szóló könyvhöz készített „E. P. Rom. Imp: Herczeg: M: O: Pal:” aláírással.

Bernátnak tulajdonított *Memorare*.¹²⁶ A három imádság közül a *Memorare* ugyan nem található meg Esterházy *Via lacteá*jában, hatása annál jelentősebbnek tűnik.¹²⁷ Áttekintve Esterházy áhítati munkáit, számba vettem az 1793. évi *Oratio ad Patronam Regni Hungariae*-val közös vagy azzal összehasonlítható nyelvi fordulatokat, párhuzamokat és motívumokat (kiemelések tőlem):

Esterházy (I.) Pál

Dies Sacra [...], i. m. (114. jegyzet), 319–326.

Oratio ad Patronam Regni Hungariae

Memento (Via, 32. jegyzet, 56, 57, 321)

Memento.

Memento Domine *testamenti* tui (Via, 32. jegyzet, 57) *Recordare, o gloriosissima* Mater Creatoris (Via, 31. jegyzet, 23) *recordare* mei semper (Gratia, 70. jegyzet, 91) O Maria *Dei Genitrix* (Via, 32. jegyzet) 25) *Dei Genitrix* (Via, 32. jegyzet, 256, 418, 467, 480, 483, 493, 530 stb.)

o Gloriosa *Dei Genitrix*,

O *Domina* mea *haereditaria* (Via, 31. jegyzet, 21–22) *Haereditaria Domina* mea [...] *Supplico* tibi, o [...] *haereditaria Domina* mea (Via, 32. jegyzet, 27) *considero* [...] *Deiparam* *Virginem* *Reginam*

Magna Hungarorum *Domina*, Sanctissima Virgo Maria! *memento Haereditatis Tuae*,

126 „Memorare, O piissima Virgo Maria, non esse auditum a saeculo, quemquam ad tua currentem praesidia, tua implorantem auxili, tua petentem suffragia, esse derelictum. Ego tali animatus confidentia, ad te, Virgo Virginum, Mater, curro, ad te venio, coram te gemens peccator assisto. Noli, Mater Verbi, verba mea despiciere; sed audi propitia et exaudi. Amen.” – Az ismeretlen szerzőjű imádság valójában egy szerkesztmény, amelyben frázisok ismerhetők fel a *Sub tuum praesidium, Salve Regina* és *Ave Maria* imádságokból. Claude Bernard (1588–1641) – egy másik szerzetes Bernát – popularizálta, amikor különböző nyelveken kinyomtattatta és osztogatta. Szövegének variánsa megtalálható az *Ad sanctitatis tuae pedes* kezdetű (*Deprecatio pro remissione peccatorum B. Joannis Chrysostomi*) Mária-imádságban is: „Ad sanctitatis tuae pedes, dulcissima Virgo Maria, corpore prostratus et corde, supplex oro ut aliquid a te rogare me doceas, quod te audire et Filium exaudire delectet. Indignus sum gratia et cunctis miserationibus tuis minor, peccatis meis obstantibus. A te, Sanctissima, audiri et a Filio tuo benignissimo exaudiri non mereor. Noli tamen ad te clamantem et vitam emendare cupientem pia repellere quae manum gratiae porrigere soles ad te suspiranti. Memorare, piissima, non esse auditum a saeculo, quemquam ad tua currentem praesidia, tua implorantem auxili, tua petentem suffragia, esse derelictum. Ego tali animatus confidentia, ad te, Virgo Maria, confugio, ad te curro, ad te venio, coram te gemens et tremens assisto. Noli, Virgo Immaculata, a me peccatore faciem tuam abscondere, sed ad me clementer respice. Noli, mater omnium, ab omni benignitate tua me excludere, sed benigne fac mecum propter nomen tuum sanctum. [...]” Vö. még: *Marianischer Fetskalender für das katholische Volk [...]*, II, Regensburg, G. J. Manz, 1866, 487–492; *Mariology: A Guide for Priests, Deacons, Seminarians, and Consecrated Persons*, Goleta C. A, Wisdoms Books, 2007, 529.

127 Míg a *Regina Patrona Hungariae* kifejezés mindössze egyszer (256) található meg a kötetben, a *memento* háromszor (56, 57, 321), a vele egyenértékű *memorare* egyszer (104), az *intercede* háromszor (37, 110, 111), a *patrocinium* szintén háromszor (20, 31, 108), az *adjutorium* (59, 64, 125, 212, 221, 264, 309, 310, 311, 312, 313, 314) és a *protege* tizenkétszer (2, 27, 214, 276, 337, 340, 345, 399, 419, 454, 455, 518). ESTERHÁZY, *Via lactea*, i. m. (32. jegyzet). Vö. Laurentius CRYSOGONUS, *Mundus Marianus*, Patavii, 1651, Nr. 53, *Mariae Protectio*.

haereditariam esse Hungariae, cujus olim honor adeo cordi fuit Hungaris (*Speculum*, 101. jegyzet,)(1r) Magyar Országnak örökös és Kegyelmes Aszonya Szeplötelen szép Szüz Maria (96. jegyzet) Suscipe [...] Maria, servum tuum ad te (*Gratia*, 70. jegyzet, 91) Te suppliciter deprecor, [...] rescipias me servum tuum (*Litaniae de Sanctis conversis*, Tyrnaviae, 1703, 14.)

Eja suscipe me vultu benigno (*Gratia*, 70. jegyzet, 93) respice in auxilium Christianorum (*Via*, 32. jegyzet, 54)

Regnum tuum (*Via*, 32. jegyzet, 20)

intercede (*Via*, 32. jegyzet, 37, 110, 111.)

Statue me juxta te, et loquere ad filium tuum pro me (*Gratia*, 70. jegyzet, 90)

Ad te recurrunt omnes (*Via*, 32. jegyzet, 22) ad te clamantes consolaris (*Gratia*, 70. jegyzet, 96) ad te [...] Ecce pulso, clamo, peto (*Gratia*, 70. jegyzet, 91) Suscipe [...] ad te, de quacunque tribulatione fugientem (*Gratia*, 70. jegyzet, 91) in tribulatione sua (*Gratia*, 70. jegyzet, 93) Oratio Ad B. Virginem Mariam, quacunque tribulatione insurgente (*Gratia*, 70. jegyzet, 95–99) succurre mihi [...] Maria, in omnibus tribulationibus [...] meis (*Via*, 32. jegyzet, 70)

Sub tuum rursus praesidium confugio (125. jegyzet) sub tuam protectionem confugio (*Gratia*, 70. jegyzet, 89) sub tuum praesidium confugimus (*Via*, 32. jegyzet, 256, 257, 418, 442, 454, 467, 493, 517)

Nos autem populus tuus, et oves pascuae tuae confitebimur tibi in saeculum (*Via*, 32. jegyzet, 59)

Protege eam ab illis tetrīs et immundis spiritibus (*Gratia*, 70. jegyzet, 90) Maria Regina [...] protege me, ac defende hodie et semper ab omni adversitate [...] ac inimicorum meorum visibilibus, et invisibilibus [...] malignitate (*Via*, 32. jegyzet, 2.) protege me contra omnia adversa corporis, et animae meae (*Via*, 32. jegyzet, 27)

quam fidelis Servus Tuus,

primus Rex, et Apostolus noster, Sanctus Stephanus Tibi commendavit, ac testamento transcripsit.

Respice benigno vultu

super Regnum Tuum,

et gloriosis meritis Tuis intercede et

sta pro populo Tuo apud Filium Tuum Jesum Christum.

Ad Te clamaverunt Patres, et salvi facti sunt

ex universis tribulationibus suis;

quia vigilavit oculus Tuus assiduo pro Haereditate Sua, [...]

sub Tuum praesidium confugimus

nos populus Tuus, nos haereditas Tua, nos grex Tuus,

qui glorioso Nomine Filii Tui insignimur, [...]

Protege, ac defende potentissimo Patrocinio Tuo Patriam nostram contra omnia tam spiritualia, quam temporalia mala,

Oratio Ad B. Virginem Mariam, pro speciali consolatione (*Gratia*, 70. jegyzet, 91–95) Mater Consolatrix Nostra (*Via*, 32. jegyzet, 22) ad te clamantium Consolatrix vera [...] Consolatrix animae meae (*Via*, 32. jegyzet, 25)

miserere famulo tuo Pontifico nostro N. et dirige eum (*Litaniae*, 102. jegyzet, 60)

Converte (*Via*, 32. jegyzet, 53)

Oramus te (*Via*, 32. jegyzet, 4, 48, 50, 51, 266)

Mater [...] miser cordiae tuae oculis (*Gratia*, 70. jegyzet, 84) miserere populi tui, quia volunt [...] perdere, et haereditatem tuam delere. (*Via*, 32. jegyzet, 53)

ne feletkezzél el bünös szolgálodról-is, hajolly az mi alázatos könyörgésinkre (*Mennyei*, 61. jegyzet,)(o)(v)

Ne despicias partem tuam (*Via*, 32. jegyzet, 53) Ne despicias omnipotens Deus populum tuum in afflictione clamantem (*Via*, 32. jegyzet, 55) Exaudi [...] supplicum preces [...] preces populi tui supplicantis propitius respice (*Litaniae*, 102. jegyzet, 60)

Exurge Deus, judica causam tuam, memor esto [...] Exurge Deus (*Via*, 32. jegyzet, 58, 59)

ut efflorescat illa in laudem Dei, et consolationem populi Tui.

Impetra Sanctae Matri Ecclesiae, et Fidei Catholicae apud nos, et ubique terrarum exaltationem: Praesulibus, et Pastoribus nostris, ac universo Clero Divinum adjutorium: nobis cor docile, obsequens, et fidei operibus, ac fructibus foecundum, ne quando juste irascatur nobis Filius Tuus, et Regnum Suum auferat a nobis.

Converte corda Patrum in filios, et incredulos ad prudentiam justorum, ut uno ore, uno corde, eademque fide serviamus Filio Tuo Domino nostro, et colamus Te Dominam, ac Patronam nostram, sicut coluerunt et Patres nostri.

Oramus Te Domina! pro Rege nostro Apostolico, [...]

Oramus Te Domina! pro Statibus, [...]

Oramus Te Domina! pro universo populo nostro, ut oculos maternae misericordiae Tuae super nos convertas, et cives haereditatis Tuae,

quos sub Tutelam Tuam recepisti, [...]

Agnoscimus quidem o Domina! quia peccavimus contra Filium Tuum, Salvatorem nostrum, et multum recessimus ab avito cultu Magni, dulcisque Nominis Tui; propter quod invenerunt nos mala sine numero. Sed noli meminisse iniquitatumstrarum: memento autem Manus tuae, et Nominis Tui in tempore isto.

Ne despice supplices filios,

[...]

Surge ergo Mater in Israel:

Suscipe [...] ad te, fugientem (*Gratia*, 70. jegyzet, 91)

in hora mortis maxime, tunc memento mei (*Gratia*, 70. jegyzet, 90)

dominare Tu nostri, et Filius Tuus Jesus Christus, Salvator noster: ne tradas alteri gloriam Tuam, et dignitatem Tuam genti alienae. Suscipe preces nostras, quas coram Te effundimus, ut intercessionibus Tuis adjuti, post praesentis vitae finem, ad aeternam perveniamus haereditatem. Amen.

Az Esterházy áhítati munkáiból származó részletek számos párhuzamot mutatnak az *Oratio ad Patronam Regni Hungariae* megfelelő szövegeivel. A vallási nyelv általános szókincséből eredő hasonló hangvétel, szó- és frázishasználat, valamint a Bibliára visszautaló közös gondolkodás mellett nyilvánvaló az is, hogy míg Esterházynál az egyes szám első személyű hódolat-retorika viszonylag ritkán váltott át egy nagyobb közösség nevében mondható imádság szövegelemeivé, az 1793-ból való orationak éppen ez a fő jellegzetessége.

Feltételezésem szerint az *Oratio ad Patronam Regni Hungariae* (1793) – mivel nyelvi állapota kidolgozott, csiszolt és gördülékeny, stílusa nem széttöredezett, hanem egységes – ha egészében nem is, de részleteiben beépülhetett a 18. századi magyar nyelvű imádságirodalomba. A továbbiakban időrendbe sorolva bemutatok néhány, részleteiben vagy egészében hasonló hangvételű, azonos motívumokat, felajánlás- és könyörgésszöveget:

A' Szüz Mariahoz. Oh szorgalmatos Tanító, Istennek Annya [...] en magamot, és valamim vagyon, a' te Anyai gondviselésedben ajánlom, és tégedet Királynémnak, örökös Aszonyomnak fogadlak; azért engemet-is méltóztassál meg áldani, és gondviselésed alá fogadni [...] bé-írván magamat a' te örökös jobbádságodra: a' te Anyai szüzességnek magamat egészen ajánlom; úgy hogy Isten után te légy a' kié legyek. **Lelkes-tül, testestül meg hódúlva.** Téged akarlak szeretni, tisztelni, és néked szolgálni; nem kívánván azért mást; hanem hogy engem örökösöddé végy, és halálomkor, az igaz Bíró előtt ösmérj-meg engem hogy szolgálód voltam, Amen.¹²⁸

Következik Szüz Maria Menyben menetele napjára való imádság. Oh Szentséges, és Dicsősséges áldott Istennek Sz. Annya szép Szüz Maria. Mái nap ezerszer köszöntlek [...] **Emlekezzél-meg** o Maria, melly nagy örömmel vitettél Menyben [...] **Emlekezzél-meg** melly dicsősségesen meg-koronáztattál, és a' Menynek, földnek Királynéjává tétettél, a' kin én szivessen örvendek, és alázatosan lábaidhoz esvén.¹²⁹ **Isten-után téged örökös Királynémnak fogadlak: fogadván hogy holtig néked akarok szolgálni.** [...] Imé ma lett irgalmasság Annyává, és Ég föld Királynéjává a' kinek Isten szíve kezében vagyon, és könyörgésivel mindenre meg hajtya. Oh Mennyei Királyné melly nagy reménységgel

128 [MARTIN von Cochem], UJFALUSI Judit [ford.], *Makula nélkül való tükör [...]*, Nagyszombat, Jesus Társasága Akadémiája bötüivel, 1712, 520–521. (Kiemelések tőlem – K. É.)

129 Ezt a kifejezést is használta Esterházy Pál, pl. a „prostratus ad tuos sanctissima Virgo” formában. MOL, P 125, 11898–11902, *Via lactea*, 46.

vagyok én hozzád [...] **Emlékezzél meg** oh Sz. Szüz, hogy azért választattál Királynénak: hogy annál irgalmassabb, és kegyesebb lehess a' szegény bűnösökhöz [...] mert nekem nincsen több jószágos cselekedetem, hanem csak ez: Mária légy kegyelmes hozzám, Amen.¹³⁰

A két példa 1712-ben jelent meg a *Makula nélkül való tükör*ben. Mindkét szövegnek van cseh változata, amelyből magyarra fordították.¹³¹ Ez a körülmény bizonyítja, hogy az ilyen típusú szövegek kifejezőkészségét ismerték a 17–18. századi Európában, s a kifejezéstár esetenként egybeesett Esterházy imádságainak szóhasználatával, motívumaival. A következő példa 1748-ban jelent meg a sasvári Szüz Máriához szóló imádságos könyvben, amelyet egy magát megnevezni nem kívánó pálos szerzetes állított össze.

Más [ti. Szüz Máriához]. Valamint Sz. Nagy Aszszonyunk, s' királynénk vagy, úgy kegyes szószólónk-is vagy; vagyon gondod minnyájunkra; szószólónak és gyámolétónak tisztét viseled könyörgésink nélkül, mert hamaréb gyakorta tapasztallyuk kegyelmedet, hogy sem hozzád folyamodunk, meg elősz bennünket dolgainkban. Vigasztally azért, oh Könyörületes Szüz Anya! és ments meg e' sanyarúságbul. Emlékezzél oh Szüz Anya! hogy soha nem hallatott, a' ki hozzád folyamodott, meg nem halgattatott volna. Azért bátran hozzád folyamodom, bizodalmassan néked Könyörgök e' N.N. sanyarúságimban, e' meg nyomorodott ügyemben; tapasztaltassad velem irgalmasságodat. Bizonyos vagyok, oh kegyelmes Anya! hogy ha néked tetszik e' nyomorúságban N. N. érettem esedezni, Sz. Születtednek, áldását meg érzem. Azért oh Szeplőtelen Szüz bűneimet ne tekénsed, hanem te önnön méltóságodat, te Szentséges nevedet; és Sz. nevedért meg ne vond tőlem irgalmasságodat, el ne fordécsd tőlem Könyörületes orczádat.¹³²

Ez az imádság nem más, mint az előbb említett *Memorare* funkcionális magyar fordítása. Eltérően az előbbi példaktól, nem csupán szóhasználatában és hangvételében áll közelebb az 1793-as *Oratio*hoz, hanem teljes szövegében. Ennek fő oka, hogy a megfogalmazás az imádság elején többes szám első személyű, azaz egy nagyobb közösség óhaját fejezi ki, s ez a nyelvi sajátosság még akkor sem csorbul, amikor a szöveg átvált egyes szám első személyre.

Vajon véletlen-e, hogy éppen Sasvárral kapcsolatos ez az imádság? Úgy tűnik fel, hogy nem. Amikor Esterházy Imre hercegprímás megvizsgáltatta a sasvári mirákulumokat, majd a helyet 1732. október 15-én Pozsonyban zárandokhellyé nyilvánította, és 1733-ban a pálosok gondozására bízta, lényegében egy olyan nemzeti kegyhely létrehozásán fáradozott, melynek hiányát már Esterházy (I.) Pál jelezte a *Mennyei*

130 *Makula nélkül való tükör* [...], 1712, i. m. (128. jegyzet), 535–536. (Kiemelések tőlem – K. É.) Mindkét szöveg megtalálható a későbbi kiadásokban is, nyelvileg modernizált változata az 1840-es kiadástól adatolható.

131 Kovács Eszter, *A Makula nélkül való tükör cseh forrásai*, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014, 88–89.

132 *Keresztény ájtatosság* [...] *E[lső] R[emete] Sz[ent] Pál szerzetébéli bizonyos pap által* [...], Pozsony, Royer A. F., 1748, 49–50.

*korona végén.*¹³³ A törekvés folytatódott 1736 után is, amikor Sasvár és környékének birtokosa az uralkodó és családja lett. Harminc év múlva a sasvári kegyszobor csodatévőnek nyilvánítására és a szobor háromszög alaprajzú kápolnába történt elhelyezésére emlékezve lényegében erre a törekvésre utalt a német nyelvű sasvári mirákulumos könyv összeállítója, Jacob Frölich is:¹³⁴ „[...] dieses heilige Vesper-Bild zu grösserer Ehre Gottes, und Mariä der mächtigen Schutz-Frauen, des Apostolischen Königreichs Hungarn auf das erste Ort (allwo es heutiges Tages mit grossen Leibs- und Seelen-Nutzen angeflehet wird) [...]”¹³⁵ Frölich megörökítette a sasvári kápolna falaira festett, a kegyszobor történetének nevezetes évszámaint rejtő kronosztichonos feliratokat, köztük a következőket: „Mater DoLorIs tlbI plos protege serVos tVos [= 1564]” és „EXaVDI tVos CLientes In hIs arIs VIrgo MarIa pLorantes [= 1732]”. Mindkét felirat visszautal Esterházy (I.) Pál idézett szövegrészleteire, egyben elővételezi az 1793-ban megjelent oratio gondolatait.¹³⁶

1762 Nagyboldogasszony napján Barkóczy Ferenc korábbi egri püspök (1745–1761), esztergomi érsek (1761. július 13-ától) Mária Terézia és családja jelenlétében felszentelte az új sasvári templomot, amelynek főoltárára ekkor helyezték el a kegyszobrot. A három nyelven mondott prédikációk közül a magyar beszédet a pálos rend magyarországi prior provinciálisa, gróf Esterházy László Pál (1730–1799) tartotta.¹³⁷ Ez a beszéd 1763-ban jelent meg Kolozsváron a jezsuita nyomdában, *Arca in Sanctuario Templi posita. A’ templom szent helyébe helyeztetett szekrény [...]* címmel. A beszéd befejező részének több gondolata megtalálható az 1793-as *Oratio [...]*-ban is.

[...] ez a’ számtalan sok irott Kép, mind az ö Anyai-malasztinak tanúi, mind ezek, mind azt kiáltják, hogy **soha meg-nem szégyenült, a’ ki ö hozzá folyamodott.**¹³⁸ Ezért, ezért a’ te Királyi nagy hatalmadért, ezért a’ te Anyai nagy kegyességédért **óh Mennynyek, és földnek Királyné Aszszonya!** Szent Istvány Apostoli első Királyunk, ugyan e’ mái napon, Koronáját, és Királyi-pálczáját lábaidhoz nagy ajtatossággal tevé, Országát néked ajánlá, ’s kére, hogy te lennél örökre a’ Magyarok Nagy Aszszonya, a’ Magyarok a’ te

133 Lásd 61. jegyzet.

134 Jacob Frölich nevét a *Memabilia ven. Conv. Ord. S. Pauli I. Eremitae thaumaturgae Dolorosae B. V. M. Sassinii 1. Julii 1760 – 20. Sept. 1764* c. kézirat (OSZK Kt. Quart. Lat. 1138) őrizte meg: „Libri Gratiarum Germanica lingua, opera V. P. Jacobi Frölich compendiose editi; ex quibus exemplaria pro aula nobilioribusque Personis Eleganticis compata erunt, occasione hujus solemnitatis [ti. 1762. aug. 15] distribuenda” (fol. 24v).

135 [Jacob FRÖLICH], *Neuer Stern im Königreich Hungarn [...] Schoßberg [...]*, Preßburg, J. M. Landerer, [1762], 27–45, itt: 28.

136 *Uo.*, 35–36.

137 Németül Samuël Engelmayer egri nagyprépost (*Lob- und Ehren-Rede [...] bey [...] Überbringung der Schmerzhafte Mutter Gottes von Schoßberg [...]*, Ofen, F. Landerer, 1762), szlovákul Majthényi László „praepositus infulatus Bajmoczensem” beszélt. „Hungarica vero per A. R. P. Paulum Eszterházy, ordinis nostri Priorem Provincialem, Sacro-Sanctae Theologiae Doctorem.” *Memabilia, i. m.* (134. jegyzet), fol. 31r.

138 A gondolat „nullum, qui ad te puro corde, et humili recurrit, desolatum dimittis” formában megtalálható például ESTERHÁZY Pál, *Litaniae: Ad Beatam Virginem Mariam, per totius mundi miraculosas imagines divisae [...]*, Viennae, L. Voigt, 1697, 98.

örökös Szolgáid, Magyar-Ország pedig a' te örökséged. [...] Emlékezzél tehát, óh drága Szűz! Szent Istvány Királyunk nagy ajtatósságárául, 's hivségérül. Tekincs [...] aláza-
tos Szolgálód buzgóságára. [...] szóly mellette, a' Mindenható Fiadnak, *dic illi, ut eam
adjuvet* (Luc.10.), mond néki, hogy *segitse őtet* [ti. Mária Teréziát], sőt kérd őtet [...]. Ezen-
kívül kérlek, fordítsd Kegyes Szemeidet e' néked testamentomban hagyott Magyar-
Országra, e' Magyar Nemzetre. Hogy ha *Gens, et Regnum, quod tibi non servierit, peribit*
(Is. 60.), a' Nemzetség, és az Ország, melly néked nem szolgál, el-vész; jusson eszedbe óh
Könyörületes Szűz! a' te Nevedért hányszor ontotta vérét a' Pogányok ellen, mennyi, 's
minémű keserves baj-vivásokat tett az Eretnekségekkel, és ne hadd el-veszni. [...] Vége-
zetre kérlek *nyerd-meg* a' te Szent Fiadtól, hogy [...] az idők végén, ítélet napján, *követ-
hessünk a' Mennyei Sion tetejére-is.* [...] ¹³⁹

Ebben a prédikációrészletben a már korábbról ismert gondolatokkal összhangban, azok összefüggésében először olvasható az 1793-as *Oratio* [...] egyik hangsúlyos, a további változatokból egyszer sem hiányzó eleme: Szent István neve és az általa Szűz Máriának „testamentomban hagyott Magyarország”. E kontextusban Sasvár Magyarország leendő „első” számú búcsújárárhelye, egy elképzelt nemzeti zarándokhely. ¹⁴⁰

Föltehetően néhány évvel ezután, impresszum nélkül jelent meg a *Szép ájtatos Imádság a' Bóldogságos Szűz Máriához Magyar Országért* című egyleveles nyomtatvány. Mivel a leírása megtalálható az egri Püspöki Nyomda 1786-ban eladásra kínált kiadványainak jegyzékében, ¹⁴¹ 1786-ban vagy előtte kerülhetett ki a sajtó alól Egerben. Az imádság egy beragasztott példánya megtalálható az egri egyházmegyei Oltáriszentség társulat Eszterházy Károly rendelkezése alapján negyedik kiadásra előkészített, jelentősen kibővített kézikönyvében, ¹⁴² így az 1769–1786 között megjelent egri nyomtatványok közé sorolható. Az imádság szövege a következő (kiemelések tőlem):

139 ESTERHÁZY [László] Pál, *Arca in Sanctuario Templi posita: A' templom szent helyébe helyezettett szekrény* [...], Kolosvárat, Jésus Társasága Akadémiája, 1763, A7_v–A8_v. (Kiemelések tőlem – K. É.)

140 Hogy Sasvár még oly mértékben sem lett nemzeti zarándokhely, mint annak nyomai egy korábbi időszakban Máriavölgyben kimutathatók, az elsősorban Mária Terézia közismert, kegyhelytől való elfordulásában kereshető. Esterházy László Pál igyekezett privilégiumokkal (pl. 1765-ben a kegyhely apostoli gyóntatói kiváltságot kapott, 1767-ben pedig pápai búcsúengedélyt Nagyboldogasszony ünnepére) ellátni a kegyhelyet, továbbá 1766-ban pápai engedéllyel felállította a Hétfájdalmú Szűz társulatát (Sodalitas Dolorosae B. Mariae Virginis).

141 Lásd a „Libri Hungarici” között: „Szép Imádság Bóldogságos Szűz Máriához Magyar Országért. 1. xr”. *Catalogus Librorum qui In Typographia Agriensi, Anno M.DCC.LXXXVI. reperiuntur = Calendarium Dioecesanum V. Cleri Agriensis Ad annum Jesu Christi [...] M.DCC.LXXXVI. [...], Agriae, Typis Episcopalis, 81–104, itt: 100.*

142 Lásd a *Minden Társaságok Annyának az az az Egri Püspökségben fel-állítottott Oltári Szentség fő társaságának könyvetskéje* [...], Eger, A' Püspöki Oskola Betőivel, 1769⁹ kibővített példányában az Egri Egyházmegyei Levéltárban MS 0020.

Ó Szomorú, 's el-pusztított Magyar Országnak¹⁴³ fel-derült fényes napja Lauretomi Bóldogságos Szűz Mária, ne hadd-el dütsőséges első Keresztény Királyunktól te néked ajánlott örökségedet, 's kisdet [!] nyájadat; ki régtől-fogvást nagy Anyánknak választattál, és mind e' mái napig-is Magyar Ország' Pátrónájának hivatatol; plántáld-bé a' te Kertedben a' Kereszténységnek régi igaz hitét, és gyomláld-ki az eretnekségnek konkollyát; rontsd-meg a' pogányoknak kevély hatalmát, zabolázd-meg az Anyaszentegyház-ellen agyarkodóknak igyekezetét; gerjeszd-fel a' te plántált gyümölsödnek szívét Sz. Léleknek erejével, hogy téged' (édes Hazánknak fiai, és leányi) buzgó szível, mint Isten' Annyát, Isten 's ember-között közben-járót tiszteljük, és Magyar Országának Pátrónáját Isten-után segítségül-hívjuk. Amen.¹⁴⁴

Az elsődleges címzett itt nem a Patrona Hungariae, hanem a 17. században a török ellen Európa-szerte segítségül hívott lorettói Szűz Mária. Mivel a szöveg kezdete („Ó Szomorú, 's el-pusztított Magyar Országnak”) és az eretnekség konkolyának említése szintén a 17. századi állapotokat idézi, valószínűleg egy, a 18. századnál korábbi Mária-könyörgés ismeretében készült. Több részlete megelőlegezi az Egerben 1793-ban megjelent oratiót, ez az imádság teljes terjedelmében a katolikus magyarság fohászaként értelmezhető.

Az 1712–1786 közötti időszakból származó, bemutatott szövegpéldák alapján két sajátosság látszik körvonalazódni. Az egyik az a tendencia, hogy az Esterházy (I.) Pál latin és magyar nyelvű munkáiban is megtalálható kifejezéstárból építkező „magán”-áhitati szövegek a század utolsó harmadára „közösségi” imádsággá, Magyarország Szűz Máriához címzett könyörgésévé alakulnak át, és ilyen értelemben mintegy „összövegei” az 1793. évi orationak. A másik sajátosság, hogy a hasonló tematikájú szövegek körében időről időre felbukkan az Esterházyak neve. Ők, bár a család eltérő ágaiból származnak és elsősorban egyházi személyek (Esterházy Imre, Esterházy László Pál, Eszterházy Károly), jól ismerik és továbbörökítik Esterházy (I.) Pál munkáit. Ugyanakkor nem hiányoznak e körből a világi Esterházyak sem, így például herceg Esterházy (II.) Pál Antal (1701–1762) tábornagy, aki gondoskodott a *Via lactea* harmadik kiadásáról, továbbá herceg Esterházy (I.) „fényes” Miklós József (1714–1790), az új fertődi kastély építtetője, aki a kastélykápolnában megfestette Szent István országfelajánlásának jeleneteit.¹⁴⁵

143 Az „[...] in Patria etiam vere desolata”-gondolat fogalmazódott meg az egyik boldogasszonyi 1679-ben megjelent imádságban is. *Gratia plena, i. m.* (70. jegyzet), 84. Ugyanebben a Szűz Máriához címzett könyörgésben szerepel a „te Patronam nostram laeti veneremur” negfogalmazás is (85).

144 Ezt az egyleveles nyomtatványt mint önálló bibliográfiai egységet nem tartalmazza az eddig megjelent retrospektív magyar nemzeti bibliográfia. Egy hasonló című („*Estvéli imádság. – A' kétségbe esés ellen. Szép ájtatos imádság a' Bóldogságos Szűz Máriához Magyar Országért*”) impresszum nélküli nyomtatványt őriz a Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár Szegeden (jelzete: A.e.1219coll). Utóbbinak az impresszumát „[Győr 1760 körül, Streibig.]” határozták meg, vö. *Magyarország Bibliographiája 1712–1860*, VII, *Pótlások Petrik [...] 1701–1800 [...]*, Bp., OSZK, 1989, 150. Ez a leírás és impresszum azonban téves, mert a Szegeden őrzött *Szép ájtatos imádság a' Bóldogságos Szűz Máriához Magyar Országért* azonos szedésű és díszítésű, mint az egri példány. Azaz a Szegedről leírt fenti nyomtatvány bibliográfiai egységének határa nem ott van, mint ahol azt a Petrik VII-ben megjelent címléírás tudni véli.

145 Joseph Ignaz Mildorfer (1719–1775) munkája.

Az Oratio ad Patronam Regni Hungariae (1793) utóélete

Az 1793-ra végleges szövegét elnyert, nyomtatásban megjelent imádság száz évvel későbbi, Esterházy (I.) Pál nevéhez kapcsolását (1895) és ismételt „felhasználását” – éppúgy, mint a „Coeli terraeque Imperatrix” kifejezés változatainál megfigyelhettük – 19. századi történelmi események ösztönözték. Az újabb szövegszervező folyamat kezdete az 1848–49-es szabadságharc leverését követő megtorló időszakban kereshető. A katolikus egyházi vezetés szorgalmazni kívánta a mielőbbi megbékélést az uralkodóval.¹⁴⁶ Ennek egyik jelentős megnyilvánulása volt az 1857. évi mariazelei nemzeti zarándoklat, melyhez különféle kísérő nyomtatványok készültek, részben áhítati céllal. A zarándokok Mariazellbe érkezését követően a bazilika oltára előtt mondandó imádság¹⁴⁷ második része¹⁴⁸ egyrészt a *Memorare*-ből, másrészt az *Oratio ad Patronam Regni Hungariae* (1793) magyarra fordított szövegének át- és összeszerkesztéséből jött létre. A szövegben kimutatható továbbá az Esterházy *Via lacteae*-jéből származó *Oratio devota ad Beatam Virginem Mariam Auxiliatricem* figyelembevétele is.¹⁴⁹

(vö. a miseliturgia eucharisztikus részének szövegével)

Állj mellettünk, nagy Isten! / Rejtett e kenyérszínben. Légy irgalmas, kérünk hallgass / Minden szükségben (Ez nagy szentség valóban, 4. versszak)

Mária-Czelei utitárs, 1857, i. m. (9. jegyzet), 78.

Az oltár előtt

Itt az imálandó Oltári-szentségban jelenlévő Krisztus Jézus, kinek szent teste és vére oltárainkon föláldoztatik, szívdünk ohajtását tekintsd, ne pedig tehetségünk eredményét. Tisztíts meg szent malsztod tüze által lelkünket, hogy, ha bejössz hajlékunkba, velünk maradhass, minden lelki édességnek tulajdon kutfeje, oh nagyméltóságu szentség.

Állj mellettünk nagy Isten rejtett e kenyérszínben. Oh irgalmazz, kérünk, hallgass minden szükségben.

146 Scitovszky János esztergomi hercegérsek 1857. júl. 16-ai *Főpásztori szózat a néphez* című, a mariazelei nemzeti zarándokra buzdító felhívásában egyrészt felidézti azt a processiót, melyet „Esterházy Pál, Nádor 1691. évben rendezett, és [...] Esterházy Miklós tinniai fölszentelt püspök augusztus 27-kén Mária-Czelbe ünnepélyesen bevezetett”, másrészt felteszi az általa megszólított magyarság részére az 1857-ben aktuális kérdést: „Vagy talán oly boldog hazánk, hogy mi sem nyom, melynek enyhítéseért az Isten anyjának közbenjárását kikérjük!” *Mária-czelei liliomok* [...], Pest, Beimek-Kozma, 1858, 41.

147 *Mária-Czelei utitárs, 1857, i. m. (9. jegyzet), 78; Mária-czelei emlék-könyv, 1857, i. m. (9. jegyzet), 136–137.*

148 Az első rész támaszkodik egyrészt a mise liturgia eucharisztikus részének szövegére, másrészt az „Ez nagy szentség valóban...” kezdetű egyházi énekre.

149 „[...] Domina, quae nullum derelinquis” ESTERHÁZY, *Via lactea, i. m. (32. jegyzet), 69–71, itt: 69.*

Dies Sacra [...], i. m. (113. jegyzet), 319–326.

Oratio ad Patronam Regni Hungariae

Memento, o

Gloriosa Dei Genitrix,

Magna Hungarorum Domina, Sanctissima Virgo

Maria!

memento Haereditatis Tuae,

quam fidelis Servus Tuus, primus Rex [...]

Ad Te clamaverunt Patres, et salvi facti sunt

ex universis tribulationibus suis;

quia vigilavit oculus Tuus [...]

Tali ergo spe erecti,

ac fiducia animati

sub Tuum praesidium confugimus [...]

Impetra Sanctae Matri Ecclesiae, et Fidei Catholicae
apud nos, et ubique terrarum exaltationem:

Praesulibus, et Pastoribus nostris, ac universo
Clero Divinum

adjutorium: nobis cor docile [...]

Oramus Te Domina! pro Rege nostro Apostolico
[...]. Amen.

Emlékezzél meg, oh

legkegyelmesebb szűz anya, Magyarország Nagy-
asszonya, Mária,

miként sohasem hallotta senki, hogy te azt, ki ol-
talmadért esedezett, gyámoltalanul magára hagy-
tad volna.

Ám benned helyezték bizodalmost atyáink: s
meghallgattad őket;

Isten után te voltál reménységök: s közbenjárásod
által

minden inségökben vigasztalást nyertek.

Mi is használó bizodalommal telve

sietünk hozzád,

oh szűzek sz. szűze; mint kegyelmes anyánkhoz
s asszonyunkhoz fiui szeretettel s reménységgel
járulunk. Hallgasd meg esedező gyermekeidet,
emeld föl szent kezeidet s áraszd ránk áldásidnak
bőségét.

Legyen távol az egyház látható fejétől, szentséges
atyánktól, apostoli fejedelmünktől, megyénk fő-
pásztorától és egész hazánktól

minden baj, minden szerencsétlenség. Pártfogásod
legyen erős pajzsunk minden ügyeinkben, hogy a
földi viszontagságok közt hatalmas közbenjárásod
által megvédve, a mennyieket annál forróbban
ohajtsuk, szorgalmasban keressük, s végre el is
nyerjük a mi Urunk Jézus Krisztus által.

Az 1857-ben két mariazelli kiadványban megjelent imádságot valószínűleg további 17. századi munkák is befolyásolták. Erre utal például a „Pártfogásod legyen erős pajzsunk” részlet, mely ugyan az egyetemes vallási nyelv motívuma, egyben visszautalás a pogány (török) elleni országvédő harcokra.¹⁵⁰

A mariazelli nemzeti zarándoklat révén felújított 1793-as imádság 1857 után is aktuális maradt. A kiegyezés előtt hét évvel ugyanis az *Oratio ad Patronam Regni Hungariae*-t – némileg aktualizálva – három nemzeti nyelvre is lefordították és kinyomtatták. Két módosítás különösen szembetűnő. Az egyik a kollektív bűnvallás-rész („Agnoscimus quidem o Domina! quia peccavimus [...]”) elhagyása. A másik, hogy mindhárom nemzeti nyelvű imádság befejező része kibővült a magyar szentekhez (Béla püspök és vértanú, azaz Adalbert, István és László király, Imre herceg, Erzsébet és Margit, Árpád-házi királylányok) intézett könyörgéssel.¹⁵¹ A nemzeti nyelvű szövegekből a magyar nyelvű megjelent 1865-ben is.¹⁵² Az 1860-ban és 1865-ben megjelent imádsághoz főgyházmegei zsinati rendelkezés kapcsolódott. Az 1860-as előírás szerint az imádság minden Mária-ünnepen a prédikáció után mondandó el. 1865-ben ez leszűkült azon Mária-ünnepekre, melyeken mint „Magyarország védasszony”-át köszöntik Szűz Máriát.¹⁵³ Az előírások egyértelműen jelzik, hogy az imádság még nem volt ismert szélesebb körben.

A „Memento, o Gloriosa Dei Genitrix” reprezentatív nemzeti imádságként, beleágazva a millennium megünnepléséről szóló esztergomi érseki rendelkezésbe („Nr. 6475. Cardinalis de Millenio”) 1895-ben jelent meg újra latin nyelven az „Ex oratione Pauli Esterházy Principis et Palatini Regni Hungariae” megjegyzéssel, amely az „ad aeternam perveniamus haereditatem” kitételig, azaz az 1793-ban megjelent *Oratio [...]* végéig terjedő szövegre vonatkozott. A magyar szentekhez szóló záró könyörgés, eltérve az 1860. évi nemzeti nyelvű szövegektől, újrafogalmazva itt így hangzik: „Vos quoque patriae nostrae invocamus patronos! S. Stephane, Emerice, Ladislave, Elisabetha, item b. sorores coelicolae: Margaretha, Cunegundis, Jolenta, intercedite pro nobis.”¹⁵⁴ Vaszary Kolos érsek e körlevele 1896-ban megjelent magyarul is. Megtalálható benne az 1860-tól magyar nyelven ismert „Emlékezzél meg” kezdetű imádság, melynek végén a magyar szentekhez intézett fohászt újrafogalmazták: „Ti pedig édes magyar hazánk védőszentjei: Béla püspök, István első király, Imre herceg, László király, Mór és Gellért püspök, Erzsébet asszony, nemkülönben boldog Margit, Kinga és Jolán (IV. Béla király leányai), Isten minden megdicsőült szenteivel együtt esedeztetek érettünk a mi Urunk Jézus Krisztusnál. Amen.”¹⁵⁵ Az imádságot rövidített latin formájában 1895-től beemelték a papi officiumba,

150 A *clypeus marianus* irodalmi összefüggéseihez vö. pl. Theodorus CANDIDUS, *Clypeus metricus pro immaculata conceptione Deiparae Virginis* (Leodii, G. Ouwerx, 1685), ill. Szoszna Demeter kéziratos énekeskönyvének azt a részét, melyet 1705–1714 között jegyeztek be. Utóbbiban olvasható az a *Boldogságos Szűz Máriáról való ének*, melynek első versszakában az utolsó sor: „Légy erős pajzsunk, légy erős pajzsunk!”

151 Az imádság magyar, német és szlovák szövege: *Statuta*, i. m. (113. jegyzet), 174–178.

152 ZSIHOVICS Ferencz [szerk.], *Officium divinum: Kalauz a keresztény katolikus magán és nyilvános isteniszolgálatra*, Pest, Emich G., 1865, 16–18.

153 *Statuta*, i. m. (113. jegyzet), 174; ZSIHOVICS, i. m. (152. jegyzet), 16.

154 *Circulares*, i. m. (110. jegyzet), 178–179.

155 *Ezeréves...*, i. m. (110. jegyzet), 30–32.

ahol az október 8-án ünnepelt „Festum Beatae Mariae Virginis sub titulo Magnae Hungarorum Dominae. Festivitas II. classis” szövegében a II. nocturnus VIII. lectiója, „Ex oratione Pauli Esterházy palatini regni Hungariae” címen.¹⁵⁶ Az imádság rövidebb és hosszabb magyar nyelvű változatában a millennium után vált szélesebb körben ismertté, elsősorban imádságoskönyvek és aprónyomtatványok révén.¹⁵⁷

Az előzmények ismeretében nem meglepő, hogy 1903-ban a tudományos irodalomban, mint Esterházy Pál 17. századi imádságáról olvashatunk erről a szövegről.¹⁵⁸ Néhány évtizeddel később Gajtkó István (1936) megtévesztő módon, hivatkozás nélkül Esterházy Pálnak tulajdonította az imádságot, ugyanakkor idézőjelben – szintén hivatkozás nélkül – a Sik Sándor-féle nyelvileg átformált változatból (1913) közölt egy részletet.¹⁵⁹ Sik Sándor *Imádságoskönyvének* a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Könyvtárában őrzött, általam használt példánya a szerző dedikációján kívül ennél az imádságnál őrzi a szöveg további alakítására vonatkozó, Siktól származó jelzéseket, melyek minden valószínűség szerint egy újabb kiadás számára készültek.¹⁶⁰ Mivel a Sik Sándor-féle átalakítás tekinthető az utolsó irodalmi igényű módosításnak, érdemes párhuzamosan olvasni az 1860. évi magyar fordítással.¹⁶¹

156 Lásd pl. *Breviarium Congregationis Sancti Mauri Ordinis Sancti Benedicti ad usum Archi-Coenobii Sancti Martini de Sacro Monte Pannoniae*, Pars autumnalis, Budapestini, Ex Officina Consortii Stephanaei, 1914, 498.

157 Így pl. *Ima és énekeskönyv a római-katolikus nép számára*, Ungvár, Jager Bertalan ny., 1902; Esterházy Pál herczeg és nádor imája a Magyarok Nagyasszonyához, Vác, Mayer Sándor, [1900] – példány: Országos Széchényi Könyvtár Kny. B 3.318. (Mayer Sándor váci nyomdája 1882–1909 között működött); *Imádság a Magyarok Nagyasszonyához: Elmondattott 1900. augusztus 15-én [...]*, Eger, Érseki ny., 1908 – példány: Szeged, Móra Ferenc Múzeum, Bálint Sándor-hagyaték, Könyvtár, 89/B. 434–84/A/040.

158 „A magyar katolikus egyház fényesen méltányolta Esterházy Pál érdemeit, mikor »Memento gloriosa Dei Genitrix Magna Hungarorum Domina« kezdetű szép imáját a millenium évében híveivel imádkoztatta s papijai officiumába felvette. [...] Ebben az imában most is a nádornak vallásáért, nemzetéért buzgólkodó lelke szólal meg [...]” NAGY Béni, *Herczeg Esterházy Pál nádor, a „ferenczesek jötevője”*, Külön lenyomat az Egri Kath. Főgymnasium 1902–1903. értesítőjéből, Eger Érseki Lyceum ny., 1903, 42–43. Ugyanitt az imádság egyik magyar nyelvű változatát közli a szerző.

159 GAJTKÓ, i. m. (5. jegyzet), 37. Ennek az imádságnak is kerestem az autográf-kéziratát a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárában őrzött Sik Sándor Gyűjteményben, de nem találtam. Nyomtatásban: Sik–Schütz, i. m. (108. jegyzet), 487–490. Az imádság ezt követően sokszor megjelent 1949-ig.

160 A módosítás szerint törlendő az apostoli királyért szóló könyörgés, s a legvégén „valami”, feltételezésem szerint a magyar szentekről szóló rész, betoldandó.

161 Az imádságnak különféle 20–21. századi rövidebb-hosszabb szövegváltozatai léteznek. Lásd pl. *Imafüzet: A Magyarok Nagyasszonya zárandokszobor „látogatása” tiszteletére imaórák tartásához*, összeáll. RUDNYÁNSZKY Livia, [Eger?, Pestújhely?, 2010], 8; az imádság után a Patrona Hungariae ünnepéről Török József történész, teológus közölt rövid összefoglalást, *uo.*, 9–10. A változatok közül az egyik utolsó variáns 2014-ből származik, egy szentkép hátoldalán jelent meg: „Imádság a Nagyboldogasszonyhoz. Hozzád fordulunk könyörgő imáinkkal Isten dicsőséges Anyja, szentséges Szűz Mária. Kelj, Nagyboldogasszonyunk néped védelmére, és eszközöld ki nekünk Szent Fiadnál a hűség kegyelmét. Hűséget az ősi hithez, amelyért – ha kellett – életüket is feláldozták apáink. Hűséget Szent Fiadhoz, és végül hűséget hozzád is, áldott Nagyasszonyunk, akinek erős hite, szelíd jósága és szeplőtelen tisztasága minden idők magyarjának eszményképe. Vedd pártfogásba a magyar apákat, anyákat oltalmazd és erősítsd meg hivatásuk szeretetében, hogy gyermekeikben hűséges igaz polgárokat neveljenek drága magyar hazánknak. Nagyboldogasszonyunk bizalommal fordulunk hozzád, kérjed Szent Fiadat, derítse ránk a feltámadás napját, hogy minden magyar szív egyesülhessen majd Szent Fiad és a Mennyei Atya dicséretében. Ámen.”

Statuta [...], i. m. (113. jegyzet), 174–175.

Ima a boldogságos Szűz Máriához, Magyarország
védasszonyához

Emlékezzél meg, Istennek dicsőséges anyja, magyarok Nagy-Asszonya, szentséges szűz Mária! emlékezzél meg örökségedről, melyet hű szolgád, első királyunk s apostolunk, sz. István neked fölajánlott, s végrendeletében neked hagyott. Tekints kegyes arcczal országodra, s dicső érdemeid által légy közbenjáró és szószóló szent Fiadnál Krisztus Jézusnál.

Hozzád kiáltottak atyáink, s minden inségökből kiszabadultak; mert folyvást vigyáztak szemeid örökségedre, oh mindörökké áldott Asszonyunk!

Ezt mi bizonyosnak tartván, gyakran folyamodtunk hozzád, s már

tapasztalásunk után mondhatjuk el,

hogy éretted áldott meg

minket az Ur.

Ilyetén reménytől buzdítatva s bizodalom által lelkesítve,

oltalmad alá futunk mi,

– a te néped, örökséged s nyájad, –

kik gyermekeidnek neveztetünk,

s különös pártfogásodért Mária-országnak hivatunk.

Azért fölemeljük hozzád szívünket

kezeinkkel együtt, s

alázatosan kitarjuk szined előtt könyörgésünket:

Oltalmazd és védjed

hatalmas pártfogásod által minden lelki

és testi gonosz ellen hazánkat, hogy

az Isten dicséretére s

néped vigasztalására virágzó legyen.

Nyerj esedezésed által, az

anyaszentegyháznak s a katholika hitnek

nálunk s mindenütt a földön

fölmagasztaltatást;

főpapjaink és lelkipásztorainknak s az

egész papságnak isteni segítséget;

nekünk tanulékony, engedelmes s a hit cselekedeteivel s gyümölcseivel bővülködő szívet, ne hogy

SÍK-SCHÜTZ, i. m. (108. jegyzet), 487–490.

Felajánló imádság Magyarország Nagyasszonyához
(Esterházy Pál nádortól)

Emlékezzél meg, Istennek dicsőséges Anyja, magyarok Nagyasszonya, szentséges Szűz Mária! emlékezzél meg örökségedről, melyet hű szolgád, első királyunk és apostolunk: szent István neked fölajánlott és végrendeletében reád hagyott. Tekints kegyes arccal országodra és dicső érdemeid által légy szószólónk és közbenjárónk szent Fiadnál, Krisztus Jézusnál. Hozzád kiáltottak őseink és minden inségökből kiszabadultak, mert folyton-folyvást vigyázott szemed örökségedre, ó mindörökké áldott Nagyasszonyunk!

Ezt mi biztosra vettük s ezért már gyakran folyamodtunk hozzád és

tapasztalásból tudjuk és bízást el is mondhatjuk,

hogy egyedül szószólásod miatt áldott meg minket az Úr.

Ez a remény éltet most is, ez a bizodalom lelkesít, hogy

oltalmad szárnyai alatt keresünk menedéket mi,

a te néped, örökséged és hű nyájad,

kik szentséges Fiadról vagyunk elnevezve,

különös pártfogásodért pedig hazánkat Mária országának hívjuk és valljuk.

Azért emeljük föl tehát hozzád szívünket, imádkozásra kulcsolt kezeinkkel együtt, hogy nagy alázattal kitarjuk szined előtt könyörgésünket.

Oltalmazd is, esennen esdünk, és védjed hatalmas pártfogásoddal minden testi-lelki gonosz ellen édes hazánkat, hogy

mindenha virágzó legyen Isten dicsőségére és

néped vigasztalására.

Legyen eszköz benne a te esedezésed, hogy az anyaszentegyházat, vagyis a katolikus hitvallást idehaza és mindenütt széles e világon fölmagasztaltatás érje; hazánk püspöki karának, a főpásztoroknak és az

egész papságnak nyerj isteni segítőkegyelmet, nekünk pedig, híveidnek, tanulékony, engedelmes és az élő hit cselekedeteivel s gyümölcseivel bővelkedő

Fiad akármikor is méltán haragudjék ránk,
s országát elvigye tőlünk.

Éleszd fel bennünk atyáink szívét,

s vezéreljed a hitetleneket az igazak okosságára,
hogy egy szájjal, egy szívvel,
ugyanegy hittel szolgáljunk Fiadnak, a mi Urunk-
nak, és tiszteljünk s valljunk téged Asszonyunk-
nak s pártfogónknak, miként tiszteltek atyáink.

Könyörgünk, Asszonyunk, apostoli királyunkért,
hogy hosszú életet, csendes országot, biztos házat,
erős hadisereget, hű tanácsadókat, jó népet, a vi-
lág békeségét s mind azt nyerd meg neki, a mit ő
mint ember és mint király kíván, hogy népét szent-
ségben és igazságban sokáig szerencsésen kormá-
nyozhassa, azután pedig az
örökélet koronáját elnyerhesse.

Könyörgünk, Asszonyunk, a karok és rendekért, s
országunk

tisztikaráért, hogy a Szentlélek ajándokai által
fölvilágosítva megismerjék az igazságot, megbün-
tessék a gonoszt, s megvédjék az igazat; hogy a
közjó előmozdításán őszintén törekedvén,
az árváknak, özvegyeknek, ártatlanoknak igaz
lelkiismerettel szolgáltatassák ki az igazságot.

Könyörgünk, Asszonyunk, egész népünkért,
hogy fordítsd hozzánk anyai irgalmasságot, s
örökséged polgárait, kiket védelmed alá vettél,
megőrizzed minden büntől,

kegyességed által kormányozzad, s
Isten szeretetében s félelmében megtartsad.

Nyerj esedezésed által

a szűzeknek tisztaságot, a házasfeleknek jámbor-
ságot,

a bűnbánóknak bocsánatot, az igazaknak állhata-
tosságot, az özvegyeknek s árváknak gyámolítást,
a szegényeknek pártfogást,
az utazóknak megérkezést,

szomorúaknak vigasztalást, a megholt hiveknek
örök nyugodalmat.

szívet, hogy meg ne nehezteljen soha szent Fiad reánk
és országát tőlünk joggal el ne vonja.

Gyulaszd föl bennünk ósatyáink buzgóságtól ger-
jedező szívét,

és vezéreljed a hitetlenkedőket az igazak okosságára,
hogy mind valamennyien egy szájjal, egy szívvel-
lélekkel,

ugyanegy hittel szolgáljunk Fiadnak, a mi Urunk-
nak, téged pedig tiszteljünk és valljunk Nagyas-
zonyunknak, pártfogónknak, miként tiszteltek is
dicső őseink.

Könyörgünk, Nagyasszonyunk, apostoli királyun-
kért, hogy hosszú életet, csendes országot, vitéz
hadsereget, hű tanácsadókat, jó népet, a világ bé-
keségét és mindazt nyerd meg neki, amit ő mint
ember és mint király kíván, hogy így hű alattva-
lóit e földön istenességben és igazságban sokáig
szerencsésen kormányozhassa, majdan a síron túl
pedig az örök élet koronáját elnyerhesse.

Könyörgünk, Nagyasszonyunk, a karokért és ren-
dekért (az országgyűlésért), magyar hazánk egész
tiszttviselőkaráért, hogy a Szentlélek ajándékai által
fölvilágosítva megismerjék az igazságot, megbün-
tessék a gonoszt és megvédelmezzék az igazat, hogy
a közjó előmozdításán őszinte igyekezettel fáradoz-
ván, az árváknak, özvegyeknek és ártatlanoknak
igaz lelkiismerettel szolgáltatassanak igazságot.

Könyörgünk, Nagyasszonyunk, egész nemzetün-
kért és családunk népeért, hogy fordítsd ránk anyai
irgalmasságot, és örökséged polgárait, kiket vé-
delmed szárnyai alá vettél, megőrizzed minden
büntől; kegyelmességeddel kormányozzad, vezessed
Isten szerelmében és félelmében megtartsad.

Nagyhatalmas esedezésed által nyerj

a bűnbánóknak teljes bocsánatot, az igazaknak állha-
tatosságot, az özvegyeknek és árváknak gyámolítást,
a szegény ügyefogyottaknak pártfogást,

a szomorúaknak vigasztalást, a megholt hiveknek
örök nyugodalmat.

Ne vesd meg esdeklő fiaidat, s a bűneik bocsánatjáért könyörgőket régi irgalmasságod karjával fogadd el; mert noha mi elhagytuk a fiúi kegyeletet, te nem szüntél meg anyánk lenni. Légy szószóló mellettünk Fiadnál, hogy akaratja szerint intézzük életünket, s téged Nagy-Asszonyunknak és védőnknek valljunk s tiszteljünk életünknek minden napjaiban.

Kelj föl tehát, Anyánk, te uralkodjál fölöttünk, és Fiad Jézus Krisztus, a mi Üdvöztőnk.

Fogadd el könyörgésünket, melyet szined elé terjesztettünk, hogy közbenjárásod által segítve, a jelen élet után az örökkévaló boldogságba juthassunk.

Ti is hazánknak védszentei: Sz. Béla püspök és vértanu, Sz. István király, Sz. László király, Sz. Imre herczeg, Sz. Erzsébet asszony, Sz. Margit szűz, Isten minden megdicsőült szenteivel együtt esedeztetek érettünk a mi Urunk Jézus Krisztusnál.

Amen.

Fogadd kegyesen hódoló szívünk esdeklését, melyet ezúttal szined elé terjesztettünk, hogy közbenjárásod ereje által megsegítve, a jelen élet viszontagságai után a síron túl az örökkévaló boldogságra juthassunk.

Amen.

A Sík-féle modernizált imádságban – többek között – új képes kifejezés („oltalmaz” helyett „oltalmaz szárnyai”) és a fokozás sajátos nyelvi eleme („oltalmazd és védjed” helyett „oltalmazd is, esennen esdünk és védjed”) jelent meg. Egyes átalakított részletek érzelmi hatása erősebbé vált („gyermekeidnek neveztetünk” helyett „szentséges Fiadról vagyunk elnevezve”; „kezeinkkel együtt” helyett „imádkozásra kultsolt kezeinkkel együtt”; „atyáink szívét” helyett „ősatyáink buzgóságtól gerjedező szívét”).

A későbbi Sík-Schütz-kiadásokban 1922–1949 között az imádság címe: *Esterházy Pál nádor felajánló imádsága Magyarország Nagyasszonyához*. Több kiadásban kimaradt belőle a „Könyörgünk, Nagyasszonyunk, apostoli királyunkért, hogy hosszú életet, csendes országot, vitéz hadsereget, hű tanácsadókat, jó népet, a világ békeségét és mindazt nyerd meg neki, amit ő mint ember és mint király kíván, hogy így hű alattvalóit e földön istenességben és igazságban sokáig szerencsésen kormányozhassa, majdan a síron túl pedig az örök élet koronáját elnyerhesse” rész. Ezekben a kiadásokban az utolsó könyörgés elé bekerült a „Ne vesd meg esennen-esdeklő gyermekeidet és a bűnök bocsánatáért könyörgőket mindenha tapasztalt irgalmasságod hathatós karjával oltalmazd; mert ámbátor mi megfogyatkoztunk a fiúi kegyeletben, te nem szüntél meg édesanyánk és nagyasszonyunk lenni. Légy minden bajos ügyeinkben szószólónk szent Fiadnál, hogy az ő akaratja szerint rendezzük életünket, és téged mindenha Nagyasszonyunknak, különös pártfogónknak valljunk és tiszteljünk életünknek minden napjaiban. Kelj föl tehát, édes jó anyánk! Te uralkodjál felettünk és

szent fiad Jézus Krisztus, a mi Üdvözítőnk” rész; s az Amen elé betoldásra került: „Ti pedig, édes hazánk védőszentjei: Béla püspök, István első király, Imre herceg, Mór és Gellért püspökök, László király, Erzsébet asszony, nemkülönben boldog Margit, Kinga és Jolán, IV. Béla király leányai, valamint boldog Márk, István és Menyhért kassai vértanuk, Isten minden Isten dicsőült szentjeivel együtt esedeztetek érettünk a mi Urunk Jézus Krisztusnál.”

Összegzés

Áttekintve két, eredetében Esterházy (I.) Pál személyéhez kötődő imádság alakulását, nyelvi rögzülését és kapcsolatát a szerző más munkáival, jogos a kérdés: vajon Esterházy Pál imádságai-e ezek a szövegek? Míg a *Coeli terraeque Imperatrix (Menynek, Földnek Császárné Asszonya)*-változatok bizonyítják Esterházy imádságírói/szerkesztői tudását, leleményét és gyakorlatát, a *Patrona Hungariae*-imádságról nem állítható ugyanez. A *Memento, o Gloriosa Dei Genitrix (Emlékezzél meg, Istennek dicsőséges anyja)* kezdetű imádság a Biblia, továbbá közkezdelt 17. századi imádságok és ismert liturgikus szövegek hosszú időn át ható szövegszervező ereje révén jött létre. Nyelvi elemei egyrészt megtalálhatók Esterházy (I.) Pál áhitati műveiben is, másrészt a 18. század különböző műfajú vallásos szövegeiben, melyek jelentős részben az Esterházy család egymást követő generációi révén jöttek létre és láttak nyomdafestéket. Az intercessiót, azaz Szűz Máriát mint patronát középpontba helyező, „mediatrix nostra” típusú imádságok közé tartozó, folyamatosan át- és újraretorizált szöveg végső változata – jelenlegi ismereteim szerint¹⁶² – Eszterházy Károly egri püspök körében formálódott meg latin nyelven, s e változat szerkesztőjének nevét ma még nem ismerjük.

Ez az utóbbi, egyházi személyek keze nyomát viselő imádság latin, magyar, német és szlovák nyelven egyaránt ismert. Legfőbb sajátossága, hogy magyar változata olyan nemzeti imádsággá vált, amely a mai napig újra meg újra aktualizált, nyitott, élő szöveg. Amikor 1945-ben „Vatikánváros, Vatikáni Könyvnyomda” impresszummal megjelent a *Kis Imakönyv a magyar hadifoglyok és menekültek használatára*, helyet kapott benne *Imádság és felajánlás a Magyarok Nagyasszonyához* címen, s magyaráztatként a cím után ez olvasható: „Ezen imádság herceg Eszterházi Pál Nádortól származik és elmondása különösen Nagyboldogasszony, szent István király és Magyarok Nagyasszonya ünnepén, de egyébkor is ajánlatos. 100 napi bucsu.”¹⁶³ A gyűjtemény összeállítójának neve nem ismert, de valószínűleg az imádság korábbi történetét valamilyen szinten ismerő egyházi személy lehetett. Az idézet szóhasználatával teljes mértékben egyetérték:

162 Mohl Adolf véleménye szerint MERÉNYI-BUBICS túlzottan röviden tárgyalják Esterházy (I.) Pál irodalmi és zenei működését. Ugyanő 1924-ben felvetette a gondolatot: mennyi maradt fenn és mennyi vesztett el Esterházy áhitati munkáiból? Ismeretes például, hogy 1712-ben a pozsonyi és a soproni jezsuita gimnáziumok részére Esterházy 1000 forintos alapítványt tett a szeplőtelen fogantatás ünnepén elmondandó imádságok kinyomtatására, de ezek az imádságok ma nem ismertek. MOHL Adolf, *Herceg Eszterházy Pál nádorisán*, Sopron, 1924, 31.

163 58–61, 58.

a „Memento, o Gloriosa Dei Genitrix” – „Emlékezzél meg, Istennek dicsőséges anyja” kezdetű szöveg e vizsgálat szerint is Esterházy (I.) Páltól származik. Betű szerint nem ő írta, de tőle származik. Nevének az imádsághoz rendelése áhítati művei ismeretében történt, s azok céljával részben egybehangzó egyházi döntés következménye volt a 19. század végén.¹⁶⁴ A döntésben egyben jelen van Esterházy (I.) Pál „végső kívánsága” Magyarországtól, melyet sirjának halála évét (1713) rejtő kronosztichonos feliratában fogalmazott meg: „DILeCta VngarIa IaM VaLe / paVLI aVteM paLatInI reCorDare” – recordare, azaz: memorare, memento. Lényegében a fordítottja ment végbe annak, mint a műköltői szövegek közköltészetté válásának folyamatában: a szöveg itt nem elveszítette, hanem „megtalálta” szerzőjét.

Befejezésként a következőkben összegzem a vizsgálat eredményeit:

- 1) Az egykorú kontextusukból kiemelt imádságszövegek vizsgálata akkor lehet eredményes, ha nem tévesztjük szem elől azokat a filológiai, történeti és eszmetörténeti összefüggéseket, melyekbe eredetileg beletartoztak. A filologizálást csupán kiindulópontnak lehet tekinteni a társadalmilag és kulturálisan meghatározott imádságszerkesztő tevékenység megismerésében.
- 2) Az imádság retorizált és nyitott szöveg, mely bármikor tovább retorizálható és „tovább” nyitható.
- 3) Nem törvényszerű, hogy egy imádságnak „saját múltjában” is imádságnak kellett lennie. Az imádság olyan többdimenziós szöveg, mely a legkülönbébb műfajokban szabadon funkcionálizálódhat. Így például származhat mirakulumszövegből, prédikációból, dedikációból vagy olvasói előszóból, és válhat éppúgy imádsággá, mint litániává, atlas marianus-szöveggé vagy előszóvá.
- 4) A műfajtörténet középkori szakaszában megfigyelt törvényszerűségek – mint például a források összetettsége, a szövegek instabilitása, a neves személyeknek tulajdonítás, mint a hatékonyság záloga, a hasonló funkciójú szövegek kontaminációja – még erőteljesebben érvényesülnek a kora újkori gyakorlatban.
- 5) Az imádságok alakulását nem választják el egymástól „falak”. A különböző történeti korok eltérő nyelvű áhítati szövegei bizonyos tekintetben időtlenek, és folyamatosan hatnak vagy hathatnak egymásra.
- 6) Esterházy (I.) Pál neve az áhítatirodalomban már a 18. században „márkajeggyé” vált és az maradt – elsősorban egyházi kézen – a 19–21. században is. Imádságainak különleges helyet biztosított szerzőjük műveltsége, politikai tekintélye és sajátos alkotásmódja, függetlenül írói tehetségének mértékétől.
- 7) Más főúri családok és személyek nevéhez is kötődnek áhítati művek. Több ki-

164 Illyés András a *Keresztyéni Josságos cselekedeteknek, és Tekélletességnek Gyakorlatossága* [...] *Második része* [...] (Nagyszombat, Academiai Bötükkal Hörmann János által, 1701) c. fordítását a „Nagyszombati Könyvnyomtató Ház” Esterházy Pálnak ajánlotta. A dedikációban az Esterházyról ekkor már köztudott írói munkásságot itt így foglalta össze az ismeretlen szövegész: „Historicus voltál nagy herceg, Jurista voltál, Philosophus voltál, mert elmédnek hathato mélységéből mind ezeket a' materiákat írásidba bekapcsolva e' világ színe eleiben juttattad; most imé Asceta levél, és Theologus, hogy egy materia se légyen, a' mely ezzel a' dücsösséges Nével, Eszterházy Pál Magyar Ország Palatinussa érdemes Nevével ne dicsekedgyék” (*4.).

adásban ismert például a *Florilegium Forgachianum*,¹⁶⁵ száznál több kiadása létezik az I. Rákóczi Ferencről elnevezett *Officium Rákócziánumnak*.¹⁶⁶ Ezek a személyek – Esterházytól eltérően – jobbra¹⁶⁷ nem voltak alkotó egyéniségek.

- 8) A 17. századig (vagy ennél korábban) visszanyúló imádságokat nem célravezető 21. századi elvek mentén, kontextusukból kiragadva vizsgálni és nyelvi elemeket kapcsolatba hozni tőlük távoli, idegen szövegekkel.
- 9) Az imádságirodalomban nincsenek mai értelemben vett „kanonizált” szövegek. A változatok és parafrázisok száma szinte végtelen. Elegendőnek tűnik az utalás például a *Miatyánk* Szűz Máriának címzett változatára vagy az *Ave Maria* Atyaistenhez szóló parafrázisára.
- 10) Az imádságoskönyvek módszeres feltárása folyamatosan új eredményeket hoz, s ma is bukkannak fel bibliográfiailag számba nem vett gyűjtemények. Ez jelentős hatással lehet az egyes szövegek vizsgálatából levont következtetésekre.¹⁶⁸

165 Lásd a retrospektív magyar nemzeti bibliográfiát.

166 KNAPP ÉVA, *Officium Rákócziánum: Az I. Rákóczi Ferencről elnevezett imádságoskönyv története és nyomtatott kiadásai*, Bp., Borda Antikvárium, 2000; Uő, *Officium Rákócziánum – Pótlások*, MKsz., 127(2011), 103–106; vö. Uő, *Egy XVII. századi népszerű imádságoskönyv: az Officium Rákócziánum története*, MKsz., 113(1997), 149–166, 282–298.

167 Például a II. Rákóczi Ferenc nevéhez kapcsolt imádságokat és énekeket érdemes lenne önálló vizsgálat tárgyává tenni.

168 1739-ben jelent meg például Sopronban a *Clavis, per quam reserantur coeli: seu Methodus, in qua in dies ardentius Deum trinum et unum adorandi, Dei Virgineam Matrem honorandi, Sanctos invocandi proponitur, pietate illustrissimi Domini Domini comitis Sigismundi Szecsenyi de Felső Vidék Bellatincz, Egervár etc. etc. luci data* (Typis Philipp. Joan. Rennauer Typograph. – megjelenési év a Tabula temporaria Festorum Mobilium kezdőévéből) c. kötet, melyben az *Ad Christum Dominum* c. imádság szövege a következő: „Sub tuum praesidium co[n]fugimus, pie Domine Jesu, qui famulo tuo B. Ignatio in via apparere, eique propitium te futurum promittere dignatus es: nostras famulorum ad te clamantium, deprecationes ne despicias, sed a periculis cunctis libera nos semper, Christe gloriose et benedicté” (162). Az *Ad B. Virginem* c. imádság pedig így hangzik: „Sub tuum praesidium confugimus sancta Dei Genitrix, deprecationes nostras ne despicias in necessitatibus nostris; sed a periculis cunctis libera nos semper. Virgo gloriosa et benedicta; Domina nostra, mediatrix nostra, advocata nostra, tuo Filio nos reconcilia, tuo Filio nos commenda, tuo Filio nos repraesenta” (163). Itt olvashatjuk továbbá az *Alia oratio pia ad B. Virginem* c. imádságot: „Memorare pijssima et gloriosissima Virgo Maria, mater misericordiarum, totius consolationis, a saeculo non esse auditum, quemquam ad tua currentem praesidia, tua implorantem auxilia, aut tua petentem suffragia a te, Virgo Maria, derelictum. Idcirco tali animatus fiducia, ego ad te, Virgo virginum, regina coelorum, et Domina Angelorum, Maria Mater Domini nostri Jesu Christi confugio, ad te venio, ad te stella maris curro, coram te miser, gemens, et tremens assisto, noli o Domina mundi, noli aeterni Verbi Mater, verba mea despiciere, sed audi propitia, et exaudi me miserum, ad te in hac lachrymarum valle clamantem, nunc et semper, maxime in hora mortis meae. O clemens! o pia! o dulcis Virgo Maria! Amen” (231–232). És még továbbiakat is, így például ugyaninnen: „Sub tuum presidium confugimus S. Dei Genitrix: nostras deprecationes ne despicias in necessitatibus nostris, sed a periculis cunctis libera nos semper Virgo gloriosa et benedicta, Domina nostra, Mediatrix nostra, Advocata nostra, tuo Filio nos reconcilia, tuo filio nos Commenda tuo Filionos [!] repraesenta” (337–338). A 472–473. lap közé ragasztva datálatlan egylevelés imalapon (a használt magántulajdonban lévő példány tulajdoni bejegyzése a címlapon: „Stephani Nemecskay praepositi de Samson et Col. E[ccles]iae Tirnav. Lectoris 1868”): „Gebeth des h. Bernhard, in jeder Noth, besonders aber für die Bekehrung der Sünder täglich zu bethen. Gedenke doch, o mildeste Jungfrau Maria! – es ist noch nie erhört worden, daß Du jemanden verlassen hättest,

der unter Deinen Schutz sich flüchtete, oder um Deine Hilfe Dich bat, oder um Deine Fürsprache Dich anflehte. Ich, von diesem Vertrauen ermuthet, fliehe zu Dir, o Jungfrau aller Jungfrauen, zu Dir o Maria, Du Mutter Jesu Christi; zu Dir komme ich, zu Dir laufe ich, da bin ich jetzt vor Dir als ein armer Sünder seufzend und zitternd; o Königin und Herrscherin der ganzen Welt, Mutter der ewigen Wortes! verachte doch meine Bitte nicht, sondern höre mich an, sey mir gnädig, erhöere mich Armseligen, der zu Dir in diesem Thale der Thränen aus dem Grunde seines Herzens ruft: Mutter, stehe mir bey, ich beschwöre Dich, in allen meinen Bedrängnissen, jetzt und immer und besonders in meiner Sterbstunde. O gütige! o milde! o liebereiche Jungfrau Maria! Du Zuflucht der Sünder! bitte für uns! 1 Ave Maria”.